

Uniwersytet Warszawski

Wydział Lingwistyki Stosowanej

Kamil Andrzej Dwornik

Nr albumu 235228

Parafia prawosławna i Cerkiew Świętych
Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie
Szczecińskim: historia i współczesność

Praca licencjacka

na kierunku: kulturoznawstwo

w zakresie specjalności: kulturoznawstwo Europy Środkowo-Wschodniej

praca wykonana pod kierunkiem

dra Rostysława Kramara

Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Warszawa, czerwiec 2010

Oświadczenie kierującego pracą

Oświadczam, że niniejsza praca została przygotowana pod moim kierunkiem i stwierdzam, że spełnia ona warunki do przedstawienia jej w postępowaniu o nadanie tytułu zawodowego.

.....
Data

.....
Podpis kierującego pracą

Oświadczenie autora (autorów) pracy

Świadom odpowiedzialności prawnej oświadczam, że niniejsza praca dyplomowa została napisana przez mnie samodzielnie i nie zawiera treści uzyskanych w sposób niezgodny z obowiązującymi przepisami.

Oświadczam również, że przedstawiona praca nie była wcześniej przedmiotem procedur związanych z uzyskaniem tytułu zawodowego w wyższej uczelni.

Oświadczam ponadto, że niniejsza wersja pracy jest identyczna z załączoną wersją elektroniczną.

.....
Data

.....
Podpis autora pracy

Streszczenie

Stargard Szczeciński jest średniej wielkości miastem w województwie zachodniopomorskim. W ciągu swojej historii był świadkiem migracji wielu narodów, które wyznawały różne religie. Świątynię omówioną w niniejszej pracy zbudowali w 1890 r. Niemcy – wierni gminy ewangelicko-reformowanej (kalwińskiej), którzy po drugiej wojnie światowej zostali wysiedleni. Po przybyciu do miasta Polaków dawny zbór zaczął pełnić funkcję kościoła katolickiego. W 1947 do miasta przesiedlono ludność ukraińską, w większości greckokatolicką i prawosławną. Od 1954 roku po erygowaniu parafii prawosławnej świątynia pełni funkcję cerkwi. Praca składa się z trzech części. W pierwszej z nich omówiono historię wspólnoty prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim. Druga część prezentuje jej współczesność na podstawie badania ankietowego przeprowadzonego wśród wiernych, natomiast trzecia zawiera szczegółowy opis świątyni.

Słowa kluczowe

Stargard, Szczeciński, parafia, prawosławie, diaspora, cerkiew, Ukraińcy, Białorusini, Niemcy.

Dziedzina pracy: (kody wg programu Socrates-Erasmus)

08.9 Inne nauki humanistyczne

Tytuł pracy w języku angielskim

The Eastern Orthodox parish and Church of Saints Apostles Peter and Paul in Stargard Szczecinski: the past and present.

Spis treści

Wstęp	6
1. Historia wspólnoty prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim	9
1.1. Kościół prawosławny w pierwszych latach po II wojnie światowej	9
1.2. Zróżnicowanie wyznaniowe w Stargardzie Szczecińskim przed 1945 rokiem. .	10
1.3. Przesiedlenie ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”	11
1.4. Utworzenie parafii prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim.....	13
2. Wspólnota prawosławna dzisiaj	16
2.1. Badanie ankietowe.....	16
2.2. Liczebność, płeć, wiek, wykształcenie	17
2.3. Narodowość i język używany w domu.	19
2.4. Pochodzenie własne i rodziców	20
2.6. Konwersje i tolerancja w Stargardzie Szczecińskim	22
2.7. Język liturgii.....	24
2.8. Kalendarz i obrzędy	25
3. Cerkiew	27
3.1. Historia obiektu	27
3.2. Opis zewnętrzny	28
3.3. Wnętrze	32
3.4. Wyposażenie.....	32
3.4.1. Poewangelickie	32
3.4.2. Prawosławne	32
4. Zakończenie	39
5. Aneks	41
6. Bibliografia	45

Wykaz użytych skrótów

abp. – arcybiskup

bp. – biskup

gen. – generał

ks. – ksiądz

łac. – łaciński

n. st. – nowy styl (kalendarz)

prot. – protopop, protojerej

PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego

PAKP – Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny

PPRN – Prezydium Powiatowej Rady Narodowej

PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa

ros. – rosyjski

RP – Rzeczpospolita Polska

scs. – staro-cerkiewno-słowiański

USRR – Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka

woj. – województwo

wł. – włoski

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Pomorze Zachodnie jest regionem Polski, które w przeciągu ostatnich stu lat przeszło radykalne zmiany pod względem narodowościowym i religijnym. Terytorium te na przełomie XIX i XX wieku znajdowało się w składzie Cesarstwa Niemieckiego (II Rzeszy) i w większości było zamieszkane przez etnicznych Niemców. Naród ten w ówczesnej prowincji *Pommern* należał przede wszystkim do Kościoła ewangelicko-augsburskiego (luterńskiego), choć istniały również gminy ewangelicko-reformowane (kalwińskie) oraz rzymskokatolickie. Po drugiej wojnie światowej zwycięscy alianci przyznali Pomorze Zachodnie Polsce. Na konferencji w Poczdamie zapadła decyzja o równoczesnym wysiedleniu rdzennych Niemców z przyłączonych tak zwanych Ziemi Odzyskanych. W tym czasie z centralnych i wschodnich ziem polskich na Pomorze Zachodnie zaczęli przybywać polscy osadnicy (tzw. pionierzy), w większości będący wyznania rzymskokatolickiego. W wyniku akcji „Wisła” w 1947 roku władze PRL przesiedliły do tego regionu z południowo-wschodniej Polski greckokatolicką i prawosławną ludność ukraińską.

Świadkiem przemian religijnych i wyznaniowych zachodzących w całym regionie było między innymi miasto Stargard Szczeciński. Przed wojną w mieście dominowali niemieccy luteranie, natomiast kalwini i katolicy stanowili mniejszości wyznaniowe. Po 1945 roku ostatnia konfesja stała się najbardziej liczna, jednak miała już nie niemiecki, lecz polski charakter narodowy, natomiast nową mniejszością stali się ukraińscy grekokatolicy i prawosławni.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie zarysu historii oraz współczesności stargardzkiej parafii prawosławnej oraz Cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła, która należy do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP). W założeniu autora pracy prawosławne wspólnoty na Pomorzu Zachodnim różnią się nieco od parafii występujących na Podlasiu, które mają tradycję wielowiekowej zwartej obecności. Na przykładzie stargardzkiej Parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła przedstawiono stan prawosławia funkcjonującego jako konfesja mniejszości wyznaniowej i narodowej. Omówiono także wpływ jaki wywiera charakter życia w diasporze na tożsamość narodową, język ojczysty a także na kontakty z pozostałymi wyznaniem. Ponad to z uwagi na fakt, że prawosławie nigdy nie występowało na Pomorzu Zachodnim, większość cerkwi znajdujących się na jego terenie stanowią były zbory protestanckie pozbawione jakichkolwiek cech architektury cerkiewnej, co wpływa na specyfikę obrzędów religijnych. Z tego powodu autor omawia również szczegółowo świątynię stargardzkiej parafii.

Temat pracy został opracowany na podstawie badań własnych autora. Złożyło się na nie dogłębne przestudiowanie literatury przedmiotu i zbiorów archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie, wywiad z proboszczem stargardzkiej parafii prawosławnej oraz ankieta przeprowadzona wśród miejscowych parafian, której wzór znajdują się w aneksie.

Parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim nie była dotąd tematem omawianym w żadnej oddzielnej monografii. Śladowe informacje na temat historii stargardzkiej wspólnoty wyznaniowej można znaleźć w pracach poświęconych historii całego Kościoła prawosławnego w Polsce, należy do nich między innymi książka Kazimierza Urbana *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*. Wśród pozycji traktujących o prawosławiu na Ziemiach Zachodnich na szczególną uwagę zasługują dwie monografie Stefana Dudry *Kościół Prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej* oraz *Cerkiew w diasporze: z dziejów prawosławnej Diecezji szczecińsko-wrocławskiej* oraz zbiorowa praca Hanny Trandy i Mirosława Patalona *W drodze za Chrystusem: Kościoły chrześcijańskie w Polsce mówią o sobie*. Ogólnym opracowaniem szczególnie pomocnym w zrozumieniu teologii chrześcijaństwa wschodniego jest dzieło Paula Evdokimova *Prawosławie*.

Dzieje Stargardu Szczecińskiego także nie zostały kompleksowo opisane w jednym tomie, dlatego informacje o historii miasta autor czerpał między innymi z wydawnictw o charakterze popularnonaukowym, takich jak książki Jana Zenknera *Stargard: klejnot na pomorskim szlaku* oraz Kazimiery Kality-Skwirzyńskiej *Stargard Szczeciński*. Ta autorka wykonała również kartę ewidencyjną zabytku, która okazała się nieoceniona przy opisywaniu wyglądu świątyni. Interesującym źródłem traktującym o początkach już polskiego miasta jest dwujęzyczna książka pod redakcją Andrzeja Bierca *Stargard: moje miasto: Wspomnienia polskich i niemieckich stargardzian z przełomu 1945 roku*.

Pierwszą kwestią, która wywołuje niejasności terminologiczne jest sama nazwa miasta, w którym znajduje się opisywana parafia i cerkiew. Stargard Szczeciński jest oficjalną nazwą miasta ustanowiona w 1951 roku. Niemniej jednak w powszechnym użyciu w mieście jak i na całym Pomorzu Zachodnim funkcjonuje nazwa Stargard, która nawiązuje do historycznej nazwy niemieckiej *Stargard in Pommern*¹. Potwierdzają to również tytuły i miejsca wydania cytowanych w niniejszej pracy książek. Autor mimo tego, że sam pochodzi z Pomorza

¹ Por. *Wystarczy STARGARD 1999*, http://tps_stargard.free.ngo.pl/strona_tps/wystarczy_stargard/wystarczy_stargard.htm, [dostęp: 13 czerwca 2010].

Zachodniego i na co dzień posługuje się również krótszą nazwą, w niniejszej pracy używa pełnej nazwy urzędowej to jest Stargard Szczeciński. Wszelkie inne nazwy pochodzą od autorów cytowanych dzieł.

W przypadku terminów religioznawczych opisujących PAKP zostały wybrane te, którymi posługuje się on oficjalnie w dokumentach i środkach masowego przekazu, a także te które występują w dostępnej literaturze przedmiotu np. Kościół, biskup, diecezja – zamiast – Cerkiew, władyka, eparchia.

Praca składa się z trzech rozdziałów, które uzupełniają załączniki znajdujące się w aneksie. Pierwszy rozdział ma charakter historyczny i stanowi próbę rekonstrukcji dziejów funkcjonowania Kościoła prawosławnego w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej oraz skutków przesiedleń ludności. W szczególności uwypuklono problem utworzenia nowej struktury administracyjnej w obliczu zmiany granic państwowych. W dalszej części zostały przedstawione zmagania prawosławnych stargardzian o uzyskanie zgody na erygowanie parafii i przyznanie świątyni. Drugi rozdział stanowi charakterystykę stanu obecnego parafii prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim. Została ona opracowana na podstawie badania ankietowego wśród parafian. Respondenci zostali zapytani między innymi o swoją narodowość i język używany w domu. W trzecim rozdziale pracy opisano Cerkiew Świętych Apostołów Piotra i Pawła jako świątynię wspólnoty prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim.

1. Historia wspólnoty prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim

1.1. Kościół prawosławny w pierwszych latach po II wojnie światowej

W 1939 r. Kościół prawosławny zajmował drugie miejsce pod względem ilości wiernych w II Rzeczpospolitej. Ostrożne szacunki każą twierdzić, że w granicach państwa polskiego żyło 4 220 000 osób deklarujących wyznanie prawosławne, co stanowiło 11,5% ogółu mieszkańców. W okresie międzywojennym w skład Kościoła prawosławnego wchodziło pięć diecezji: warszawska, wołyńska, poleska, grodzieńska i wileńska². Działania zbrojne, eksterminacje ludności, a nade wszystko powojenne przesunięcie granic doprowadziło niemal do zniszczenia Kościoła prawosławnego w Polsce. Liczba wiernych skurczyła się do 350 000, a w granicach państwa polskiego znalazła się tylko Diecezja warszawska oraz resztki Diecezji grodzieńskiej (Białostoczczyzna). Cerkiew utraciła prowadzone przez siebie zakłady dobroczynne, szkoły oraz wydawnictwa³. Pod znakiem zapytania stała również niezależność Kościoła prawosławnego na ziemiach powojennej Polski. W 1924 roku polska Cerkiew otrzymała autokefalię z rąk Patriarchy Konstantynopolitańskiego, która nie została jednak uznana przez Patriarchat Moskiewski⁴. Dla dotrzymania wymogów kanonicznych Kościół autokefaliczny powinien posiadać co najmniej cztery diecezje⁵. Gdy byłe wschodnie diecezje zostały objęte jurysdykcją Patriarchatu Moskiewskiego Kościół prawosławny w Polsce znalazł się w bardzo trudnym położeniu. Pozostawała jeszcze kwestia objęcia posługą wiernych, którzy mieszkali na ziemiach północnych i zachodnich, przyłączonych po konferencji poczdamskiej. 5 czerwca 1946 roku utworzono Prawosławną Administraturę Ziem Odzyskanych. Hierarchia prawosławna starała się rozwiązać problem struktur terenowych Kościoła. Sobór Biskupów 15 lipca 1946 roku dokonał nowego podziału administracyjnego, tworząc trzy diecezje: warszawską, białostocko-bielską oraz Ziem Odzyskanych⁶.

Kolejnym ciosem dla Kościoła prawosławnego na ziemiach polskich była przeprowadzona w 1947 roku akcja „Wisła”, która nadała Kościołowi prawosławnemu iście diasporalny charakter. Jak pisze Stefan Dudra: „poza obszarem Białostoczczyzny większość wiernych w myśl restrykcyjnych zarządzeń związanych z akcją deportacyjną była rozszana na terenach

² W. Kosonacki, *Liczba i rozmieszczenie ludności prawosławnej w Polsce*, „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce” 1939, nr 3. Za: Stefan Dudra, *Kościół Prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004, s. 21.

³ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 21.

⁴ Tamże, s. 25.

⁵ Tamże, s. 23.

⁶ Tamże.

zachodnich i północnych Polski. Wierni i duchowieństwo byli zmuszeni do opuszczenia ziemi, na której istniało i rozwijało się od wieków prawosławie. Likwidacji uległy parafie, niszczone również cerkwie⁷.

Nowe komunistyczne władze polski odmawiały współpracy z Metropolitą Dionizym (Waledyńskim). Pod ich naciskiem hierarcha został odsunięty od spraw kościelnych 17 kwietnia 1948 roku. Jego miejsce zajęło Tymczasowe Kolegium Rządzące Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z abp. Tymoteuszem (Szretterem), które 22 czerwca 1948 roku otrzymało autokefalię od Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej⁸. Jak pisze Stefan Dudra: „od tego czasu działania Cerkwi prawosławnej w Polsce były pochodną stosunków polsko-radzieckich i państwowo-kościelnych w Polsce i ZSRR”⁹. 12 listopada 1948 roku Sobór Biskupów podzielił Metropolię Warszawską na trzy diecezje: warszawsko-bielską, łódzko-wrocławską i białostocko-gdańską¹⁰. Przedstawiony podział również nie spełniał wymogów kanonicznych. Sytuacja tymczasowości została zakończona dopiero 7 września 1951 roku, kiedy Sobór Biskupów podzielił Metropolię Warszawską na cztery diecezje: warszawsko-bielską, białostocko-gdańską, łódzko-poznańską oraz wrocławsko-szczecińską. W ostatniej z nich, w dekanacie szczecińskim znajduje się parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła, będąca tematem niniejszej pracy.

1.2. Zróżnicowanie wyznaniowe w Stargardzie Szczecińskim przed 1945 rokiem.

Zgodnie z dostępnymi źródłami historycznymi przed drugą wojną światową na terytorium Niemiec funkcjonowała eparchia berlińska i niemiecka¹¹ Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego poza granicami Rosji¹². W świetle dostępnych danych trudno stwierdzić ilu mieszkańców przedwojennego *Stargard in Pommern* deklarowało wyznanie prawosławne. Niemniej jednak jest pewne, że w tym czasie w mieście nie funkcjonowała parafia prawosławna. Zamieszkujący Stargard Szczeciński Niemcy w ogromnej większości byli wyznania ewangelicko-augsburskiego, przyjętego w 1538 roku na sejmie pomorskim w Trzebiatowie nad Regą¹³. Potwierdza to liczba parafii tej konfesji (*Marienkirche*,

⁷ Tamże, s. 26.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Por. *Gemeinden der Diözese des orthodoxen Bischofs von Berlin und Deutschland der russischen orthodoxen Kirche im Ausland* http://www.russian-church.de/muc/adr_ru/index.php?mlang=de [dostęp 15 czerwca 2010].

¹² Por. Ronald G. Roberson, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Bydgoszcz 1998, s. 125.

¹³ Kazimiera Kalita-Skwirzyńska, *Stargard Szczeciński*, Wrocław 1983, s. 33.

Johanniskirche, Heilige Geist-Kirche, Erlöserkirche)¹⁴. Ponad to istniała parafia rzymskokatolicka (*St. Joseph-Kirche*), apostołsko-katolicka (*Verklärungskirche*)¹⁵ oraz ewangelicko-reformowana (*Christuskirche*). Świątynia ostatniej gminy wyznaniowej stała się przyszlą cerkwią Świętych Apostołów Piotra i Pawła¹⁶. W mieście istniała również gmina żydowska, która należała do jednych z najliczniejszych na Pomorzu¹⁷. 28 września 1913 roku poświęcono dla niej nową synagogę¹⁸.

W 1939 roku niemiecki *Stargard in Pommern* liczył 39 760 mieszkańców. Wraz z przybliżaniem się frontu rdzenni stargardzianie byli w większości ewakuowani na teren powiatu greifswaldzkiego (obecnie terytorium Niemiec)¹⁹. W mieście pozostali jedynie żołnierze, służby pomocnicze oraz nieewakuowani przymusowi robotnicy²⁰. 5 marca 1945 roku miasto zostaje zajęte przez 61. Armię Ogólnowojskową i 2. Armię Pancerną Gwardii, należące do I Frontu Białoruskiego²¹. 28 czerwca 1945 roku rozpoczęło się wysiedlanie ludności niemieckiej, zgromadzonej w stargardzkim getcie w ramach „wysiedleń wojskowych”. W tym czasie w mieście przebywało 8 642 Niemców i 1 977 Polaków. Akcja została przerwana po interwencji władz rządowych około 5 lipca. O losie Niemców na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych miała bowiem zdecydować konferencja poczdamska, która zaczęła się 17 lipca 1945 roku. Po wysiedleniu getta w mieście zostało ich tylko 42. Ostatni Niemcy ze Stargardu Szczecińskiego i powiatu stargardzkiego zostali wysiedleni w końcu 1947 roku²².

1.3. Przesiedlenie ludności ukraińskiej w ramach akcji „Wisła”

9 września 1944 roku, czyli jeszcze w trakcie prowadzenia działań wojennych, PKWN zawarł porozumienie z USRR o rozwiązaniu problemu mniejszości narodowych. Na mocy umowy obywatele polscy narodowości ukraińskiej, ruskiej i rusińskiej mogli dobrowolnie

¹⁴ Jolanta Aniszewska, *Stargard*, Stargard Szczeciński 1999, s. 5.

¹⁵ *Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków*, http://www.kobidz.pl/UserFiles/File/ZASOBY%20DZIEDZICTWA%20KULTUROWEGO/Rejestr%20Zabytk%C3%B3w/Zabytki%20nieruchome/rejestr%20nieruchomych%20-%2030_09_09/ZPO-rej.pdf/ [dostęp: 1 czerwca 2010].

¹⁶ Jan Zenkner, *Stargard: klejnot na pomorskim szlaku*, Stargard 2006, s. 50.

¹⁷ Małgorzata Grzenda, *Stargard Szczeciński – Stara synagoga*, http://www.sztetl.org.pl/pl/article/stargard-szczecinski/11,synagogi-domy-modlitwy-i-inne/6645,stara-synagoga/#footnote_2 [dostęp: 20 czerwca 2010].

¹⁸ M. Grzenda, *Stargard Szczeciński – Nowa synagoga*, <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/stargard-szczecinski/11,synagogi-domy-modlitwy-i-inne/6646,nowa-synagoga/> [dostęp: 20 czerwca 2010].

¹⁹ Andrzej Bierca, Krystyna Downar, Alicja Golisz-Wollek, Bożena Kruszela, Edward Olszewski (red.), *Stargard – moje miasto: wspomnienia polskich i niemieckich stargardzian z przelomu 1945 roku*, Stargard 2005, s. 9.

²⁰ Tamże, s. 10.

²¹ Tamże, s. 11.

²² Tamże, s. 14.

zostać przesiedleni na terytorium Ukrainy²³. Szacuje się, że w 1944 roku polskie terytorium zamieszkiwało od 600 000 do 700 000. Ukraińców²⁴. Po zakończeniu przesiedleń okazało się, że w granicach Polski pozostało ich nadal ponad 150 000²⁵. Takie stanu rzeczy nie chciały zaakceptować władze PKWN, które zakładały, że nowa socjalistyczna Polska będzie państwem jednolitym narodowościowo. Kwestię tę postanowiono rozwiązać przez przesiedlenie ludności ukraińskiej na przyłączone do Polski ziemie poniemieckie. Deportacje rozpoczęły się 28 kwietnia 1947 roku, zostali do niej zakwalifikowane wszystkie osoby narodowości ukraińskiej wraz z grupami etnicznymi Hucułów, Bojków i Łemków²⁶. Ludność przewożono do miejsc osiedlenia transportem kolejowym.

W tym czasie 9 oficjalnych parafii prawosławnych funkcjonowało na Chełmszczyźnie i Podlasiu południowym. W tych regionach Kościół prawosławny obsługiwał około 40 000 wiernych²⁷. Drugim regionem, którym występowały skupiska prawosławnych była Łemkowszczyzna, gdzie działało 8 parafii z 19 filiami. Szacuje się, że liczba wiernych wynosiła od 3 500 do 5 000 wyznawców. Wśród duchownych wysiedlonych z tego regionu był między innymi ks. Juwenaliusz Wołoszczuk, pierwszy proboszcz parafii prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim²⁸. W rezultacie akcji „Wisła” wysiedlono ogółem 140 577 osób, do województwa szczecińskiego trafiło 15 058²⁹ z czego 4934 osiedlono w Stargardzie Szczecińskim³⁰. Trudno określić jak przedstawiał się skład wyznaniowy ten ostatniej grupy. Najpewniej najliczniejszą grupę stanowili wierni Kościoła greckokatolickiego i Kościoła prawosławnego. Można przypuszczać, że formalnie istniały również dosyć spore grupy katolików ponieważ tworząc listy osób przeznaczonych do wysiedlenia narodowość określano, kierując się między innymi przynależnością konfesyjną³¹. W związku z tym aby uniknąć deportacji wielu ludzi decydowało się na konwersję. Zdarzały się one również w miejscach, na których osiedlano ludność deportowaną. Szczególnie dotyczyło to zdelegalizowanego od czasu tak zwanego „synodu lwowskiego” Kościoła

²³ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 90.

²⁴ Tamże, s. 89.

²⁵ Tamże, s. 94.

²⁶ Tamże, s. 100.

²⁷ Grzegorz Kuprianowicz, *Akcja „Wisła” a Kościół prawosławny*, [w:] Jan Pisuliński (red.), *Akcja „Wisła”*, Warszawa 2003, s. 159.

²⁸ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 106.

²⁹ Tamże, s. 109.

³⁰ Eugeniusz Misilo, *Akcja „Wisła”: dokumenty*, Warszawa 1993, s. 443-448.

³¹ Por. G. Kuprianowicz, op. cit., s. 153.

greckokatolickiego. Bardzo często ludność wysiedlona stała przed wyborem konwersji na tożsamy dogmatycznie katolicyzm rzymski czy bliższe tradycji liturgicznej prawosławie³².

1.4. Utworzenie parafii prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim

Baza społeczną dla tworzenia sieci parafialnej na tzw. Ziemiach Odzyskanych była ludność prawosławna przesiedlona w ramach akcji „Wisła”³³. Dołączyła ona do niewielkiej liczby wiernych, którzy znaleźli się na tym obszarze bądź to w wyniku przesiedlenia z ZSRR, bądź jako osadnicy przyjeżdżający z innych regionów kraju³⁴. Pierwsze placówki duszpasterskie były tworzone żywiołowo przez przesiedlonych na Ziemię Odzyskaną duchownych prawosławnych, nie bez znaczenia była również inicjatywa samych wiernych, którzy poszukiwali możliwości odbudowania swojego życia religijnego³⁵. Z powodu niewystępowania na terytorium osiedlenia cerkwi prawosławnych, także nie uregulowanego stanu mienia poniemieckiego, pierwsze nabożeństwa odbywały się w domach prywatnych. Przy czym jak zwraca uwagę Grzegorz Kuprianowicz: „w tym pierwszym okresie duże znaczenie miało też tak zwane duszpasterstwo wędrujące”³⁶.

W takich warunkach posługa religijna zaczęła być dostarczana wiernym również w Stargardzie Szczecińskim. Nabożeństwa odbywały się już od 1946 roku w prywatnym pomieszczeniu, ludność prawosławna była obsługiwana przez duchowieństwo przyjeżdżające ze Szczecina³⁷. Z tego powodu początkowo działalność placówki miała charakter nieoficjalny. Starania o utworzenie parafii prawosławnej rozpoczęły się 1949 roku, a kwestie organizacyjne zostały powierzone ks. Janowi Reszecie, niestety ówczesne władze nie wyraziły zgody na utworzenie parafii³⁸. Była to częsta praktyka, ponieważ pomimo tego, że Kościół prawosławny – w odróżnieniu do Kościoła greckokatolickiego – był legalnym i uznawanym przez władze PRL, to tworzenie nowych struktur parafialnych na terenach osiedlania ludności ukraińskiej zmniejszało szanse na realizację podstawowego celu akcji „Wisła”, jakim była całkowita asymilacja mniejszości ukraińskiej w miejscowym środowisku³⁹. Stosunek władzy do Kościoła prawosławnego zmienił się na początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, kiedy władze liczyły na wykorzystanie go w celu

³² Tamże, s. 161.

³³ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 163.

³⁴ Kazimierz Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970 (rys historyczny)*, Kraków 1996, s.116.

³⁵ Por. G. Kuprianowicz, op. cit., s. 170.

³⁶ Tamże, s. 171.

³⁷ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 175.

³⁸ S. Dudra, *Cerkiew w diasporze: z dziejów prawosławnej Diecezji wrocławsko-szczecińskiej*, Poznań 2009, s. 118.

³⁹ Por. G. Kuprianowicz, op. cit., s. 169.

zmniejszenia wpływów Kościoła greckokatolickiego⁴⁰. Ks. J. Reszetko podjął ponowne wysiłki o przyznanie obiektu na cele związane z kultem 12 lutego 1952 roku, jego starania zostały wsparte przez dziekana dekanatu szczecińskiego. Budynek, o który wnioskowano przed wojną był zborem ewangelicko-reformowanym, następnie w latach 1945-1951 został zmieniony w kościół katolicki⁴¹. Niestety również i tym razem Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (PPRN) w Stargardzie Szczecińskim odmówiło wyrażenia zgody na przekazanie ówczesnie niewykorzystywanej już świątyni⁴². Nie mniej jednak powolna zmiana stanowiska władz pozwoliła na erygowanie Parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła 12 lipca 1954 roku⁴³. W listopadzie tego samego roku sprawa przydzielenia świątyni została ponownie rozpatrzona – dzięki interwencji Urzędu do Spraw Wyznań – tym razem na korzyść stargardzkich parafian. 10 grudnia 1954 roku nastąpiło oficjalne przekazanie budynku parafii prawosławnej⁴⁴. Przeciwno powyższej decyzji protestowała Kuria Rzymskokatolicka w Gorzowie Wielkopolskim, która zwróciła się do Urzędu do Spraw Wyznań z żądaniem cofnięcia swojej decyzji, jednak spotkała się ona z odmową⁴⁵. Pierwsze nabożeństwo w Cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła odbyło się 13 marca 1955 roku, uczestniczyło w nim około 100 osób⁴⁶. Jak uważa S. Dudra: „Powyższa «droga przez mękę» była udziałem wielu duchownych i wiernych prawosławnych dążących do posiadania własnej świątyni. Nie mają uzasadnienia twierdzenia, że Kościół prawosławny bez problemów otrzymywał zgodę władz na erygowanie swoich placówek”⁴⁷.

Kolejnym problemem pojawiał się zaraz po uzyskaniu miejsca kultu był najczęściej jego fatalny stan. Remonty nie mogłyby być wykonane, gdyby nie samozaparcie wspólnot wyznaniowych, które zaczęły w tym celu organizować się w komitety cerkiewne. Pierwszym starostą cerkiewną w stargardzkiej parafii prawosławnej był Jakub Golbert. W 1963 roku wyremontowano cerkiew dzięki wsparciu kwotą 30 000 złotych z Funduszu Kościelnego⁴⁸. Oprócz uzyskania świątyni dla wspólnoty rozwój Kościoła prawosławnego utrudniały braki kadrowe. Dotyczyło to zwłaszcza duchownych, jednak opisywaną parafię nigdy nie dotknął brak księży i funkcjonowała ona nieprzerwanie. Szczególnie istotny dla liturgii prawosławnej

⁴⁰ Por. Tamże, s.172.

⁴¹ J. Zenkner, op. cit., s. 50.

⁴² S. Dudra, *Cerkiew w diasporze...*, s. 246.

⁴³ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 175.

⁴⁴ S. Dudra, *Cerkiew w diasporze...*, s. 118.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 210 i nast.

jest śpiew. Początkowo chóry były tworzone przez osoby do tego nieprzygotowane, co ujemnie wpływało na życie cerkiewno-parafialne. Pierwszym psalmistą i dyrygentem chóru cerkiewnego w parafii prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim został Jan Szerko⁴⁹.

⁴⁹ Tamże, s. 204.

2. Wspólnota prawosławna dzisiaj

2.1. Badanie ankietowe

Badanie ankietowe zostało przeprowadzone w niedzielę 23 maja 2010 roku w Cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim. W tym dniu wierni prawosławni obchodzili jedno z dwunastu najważniejszych świąt swojego Kościoła – Dzień Świętej Trójcy (występujący także pod nazwami: Pięćdziesiątnica, Zesłanie Ducha Świętego, Zielone Świątki). W związku z uroczystością autor pracy miał nadzieję, że wierni przybędą na Świętą Liturgię liczniej niż zwykle. Należy zwrócić uwagę, że w tym samym czasie w okolicznych parafiach rzymskokatolickich odbywały się msze, podczas których dzieci przystępowały pierwszej komunii. Konieczność odwiedzenia rodziny w tym ważnym dla katolików (rzymskich) dniu mogła być czynnikiem dodatkowo zwiększającym absencję w dniu przeprowadzenia badania. Ostatecznie w nabożeństwie wzięło udział 20 osób. Jak uważa proboszcz parafii zwykle na niedzielnych nabożeństwach pojawia się 8-10 osób. Ankiety zostały rozdane po mszy. Wierni byli zachęceni przez swojego duchownego na początku i na końcu liturgii. Udział w badaniu zgodziło się wziąć 10 osób. Osoby, które odmówiły były w większości zaawansowane wiekiem. Skarżyły się na słaby wzrok, brak okularów lub też po prostu nie podawały przyczyny. Nieufność i podejrzenia, że zebrane dane mogą być wykorzystywane przeciwko nim, prawdopodobnie wynikały z przykrych doświadczeń nietolerancji. Aby zmniejszyć dystans między ankierem a respondentami, autor pracy pojawiał się kilka razy w cerkwi na Służbie Bożej.

Ankieta (wzór w aneksie na s. 43) składała się z 17 pytań zamkniętych. Pytania 1-3 miały dostarczyć podstawowych danych demograficznych to jest zróżnicowania ze względu na płeć, wiek oraz wykształcenie. Druga część (pytania 4-7 oraz 9) miały na celu sprawdzić przynależność narodową, pochodzenie własne, ojca oraz matki. Autor pracy świadomie nie zadał pytanie o język ojczysty, ponieważ termin ten nie jest często utożsamiany z językiem codziennych kontaktów. Ostatnia część (pytania 8 i 10-17) dotyczyła spraw religijności respondentów i dostarczyła danych na temat wyznań własnego, małżonka oraz dzieci. Ponadto sprawdzono występowania konwersji z prawosławia z prawosławia i na prawosławie. Pytania 16-17 miały dostarczyć informacji na temat oceny tolerancji religijnej w Stargardzie Szczecińskim.

2.2. Liczebność, płeć, wiek, wykształcenie

Zgodnie z oficjalnymi statystykami publikowanymi przez Główny Urząd Statystyczny na terytorium RP zamieszkuje 504 150⁵⁰ (1,32%) wiernych PAKP, z czego w Diecezji wrocławsko-szczecińskiej 40 700⁵¹. Instytucja ta nie publikuje danych na ten temat z podziałem na poszczególne powiaty i województwa. W sytuacji, kiedy trzeba oszacować liczbę parafian pojawia się problem kryteriów. Czy uwzględniać wiernych deklarujących i ujętych w metrykach ale niepraktykujących czy tylko tych biorących aktywny udział w życiu religijnym. W rozumieniu autora pracy za parafianina można uznać właśnie członka tej ostatniej grupy. Ponadto jak zauważa S. Dudra Diecezję wrocławsko-szczecińską, zwłaszcza dekanaty szczeciński i koszaliński, cechuje spadek liczby wiernych. Badacz podaje, że w parafii prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim ciągu 20 lat z ponad 500 przesiedlonych rodzin pozostały 92, które mieszkały w pięciu powiatach. Dane zebrane przez Kazimierza Urbana wskazują, że w latach 1968-1969 liczebność stargardzkiej wynosiła 600 osób, natomiast rok później tylko 312⁵². Natomiast statystyki z lat dziewięćdziesiątych szacują liczbę parafian na około 35⁵³.

Przyczyn zmniejszenia się liczebności placówek duszpasterskich można upatrywać przynajmniej w dwóch wydarzeniach. Po pierwsze przemiany po październiku 1956 otworzyły możliwość powrotu do rodzinnych stron, z których ludność prawosławna została wysiedlona. Proces ten trwał według S. Dudry do końca dekady. Natomiast drugim powodem opuszczania miasta była liberalizacja przepisów migracyjnych w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Wywołała ona emigrację do Stanów Zjednoczonych i Kanady. Ponad to w tym czasie nastąpiła kolejna fala powrotów na ziemię południowo-wschodnie Polski⁵⁴. Według danych księdza proboszcza liczba wiernych parafii przy uwzględnieniu miasta oraz najbliższej okolicy wynosi około 100⁵⁵. W ankiecie, którą wypełniali prawosławni Stargardzianie

Tab. 1. Samoocena liczebności parafii w Stargardzie Szczecińskim.

Liczba parafian	Ilość odpowiedzi*
25-35	0%
36-45	0%
46-55	40%
56-65	20%
66-75	10%
76 i więcej	20%
*Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi	

⁵⁰ Główny Urząd Statystyczny, „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008”, rok LXVIII, Warszawa 2008, s. 212.

⁵¹ Tamże, s. 215.

⁵² K. Urban, op. cit., s. 133.

⁵³ Tamże, s. 189.

⁵⁴ Tamże, s. 188.

⁵⁵ Wywiad z ks. prot. W.Sz. (duchowny prawosławny, 56 lat, wykształcenie wyższe), nagranie własne autora.

zostało postawione pytanie dotyczące liczebności parafii. Rezultaty zostały zaprezentowane w tab. 1. Trudno stwierdzić, czy respondenci uwzględnili osoby spoza miasta, które z uwagi na odległość i problemy komunikacyjne rzadziej biorą udział w nabożeństwach. Najwięcej odpowiedzi wskazywało na przedział 46-55. Biorąc pod uwagę dane uzyskane z wywiadu, ankiety, szacunki S. Dudry oraz obserwacji uczestnictwa wiernych w liturgii, można wysnuć wniosek, że stargardzka wspólnota prawosławna liczy ok. 60 wiernych (praktykujących i niepraktykujących) z czego ok. jedna czwarta bierze aktywny udział w życiu religijnym swojej parafii.

Wśród parafian, którzy wypełnili ankietę było 70% kobiet i 30% mężczyzn. W dniu przeprowadzania badania ankietowego, wśród obecnych parafian obecnych było 5 mężczyzn i 15 kobiet. Po za tym, jak zauważył autor pracy, to właśnie mężczyzn było najtrudniej przekonać do wypełnienia ankiety. Z tego powodu, aby dokładniej przedstawić strukturę płci należałoby kolejne badania przeprowadzić na większej próbie respondentów.

Odpowiedzi na pytanie dotyczące wieku prezentuje tab. 2. Na podstawie badania ankietowego struktura wiekowa stargardzkiej parafii prawosławnej przedstawia się następująco: w większości parafianie mają 41-50 lat, co oznacza, że parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła jest wspólnotą dotkniętą problemem starzenia się społeczeństwa. Wniosek taki znajduje potwierdzenie w obserwacjach autora oraz opinii księdza proboszcza, który twierdzi ponad to że ludzie młodzi stanowią w przybliżeniu 20% ogółu⁵⁶. Dostyc mała liczba osób w wieku do 18 lat pozwala wysnuć wniosek, że w najbliższej przyszłości wspólnota parafialna zacznie się gwałtownie starzeć i zmniejszać swoją liczebność. Dodatkowym problemem jest migracja ludzi młodych do większych miast (Szczecin, Poznań) w związku z rozpoczęciem studiów w szkołach wyższych.

Tab. 2. Struktura wiekowa parafii.

Wiek	Ilość odpowiedzi
Do 18 lat	10%
19-30	0%
31-40	10%
41-50	50%
51-60	10%
61-70	20%
71 i więcej	0%

Tab. 3. Wykształcenie parafian.

Wykształcenie	Ilość odpowiedzi
Uczę się/ studiuje	10%
Podstawowe	20%
Zawodowe	0%
Średnie techniczne	60%
Średnie ogólnokształcące.	0%
Wyższe	10%

⁵⁶ Tamże.

Strukturę wykształcenia parafian zaprezentowano w tab. 3. W zdecydowanej większości posiadają oni wykształcenie średnie techniczne, przeważnie są to ludzie, których przedział wieku wynosi 41-50 lat. Na drugim miejscu znajduje się wykształcenie podstawowe, posiadają je ludzie w przedziale wiekowym 61-70 lat. Wykształceniem wyższym legitymuje się 10% ankietowanych, taka sama ilość odpowiedziała, że się uczy lub studiuje. Tak niewielka liczba ludzi z wyższym wykształceniem wynika z konieczności jego zdobywania poza Stargardem Szczecińskim.

2.3. Narodowość i język używany w domu.

W założeniu autora pracy zdecydowaną większą parafian stargardzkiej cerkwi stanowili przesiedleńcy z akcji „Wisła”. Jak wspomniano już wcześniej kryterium kwalifikującym do deportacji była przynależność do narodu ukraińskiego, w tym jego grup etnicznych. Wyniki pytania o narodowość okazały się zaskakujące: 90% ankietowanych określiło swoją przynależność do narodu polskiego, natomiast 10% do białoruskiego. Żaden z respondentów nie wybrał opcji „Inna narodowość”, która umożliwiała samodzielnie wpisanie własnej odpowiedzi na to kluczowe pytanie. Uwzględniając fakt badanie zostało przeprowadzone na niewielkiej próbie sondażowej, można wysnuć wniosek, że w ciągu 63 lat od zakończenia akcji „Wisła” procesy asymilacyjne wśród prawosławnej ludności Stargardu Szczecińskiego są bardzo zaawansowane. Wpływ na to miał również sam charakter Kościoła prawosławnego w Polsce, który w przeciwieństwie do Kościoła grekokatolickiego nie był gminą wyznaniową związaną z tylko jednym narodem, któremu pozwalał zachować odrębność od rzymskokatolickiej większości. P. Wróblewski uważa, że wśród grekokatolików prawie wszyscy określają się jako Ukraińcy, natomiast wierni Kościoła prawosławnego przejawiają różne tożsamości narodowe. Duża grupa prawosławnych identyfikuje się z narodem polskim, inni utożsamiają się z narodem ukraińskim lub białoruskim⁵⁷. Oznacza to, że ta grupa wyznaniowa nie była ani ukraińska, ani łemkowska czy rosyjska, utożsamiała się ona po prostu z prawosławiem. Hierarchia PAKP stała na stanowisku nadrzędności wiary nad problemem zróżnicowania narodowościowego swoich wiernych⁵⁸. Badacz relacji

Tab. 4. Narodowość parafian.

Narodowość	Ilość odpowiedzi
Polska	90%
Ukraińska	0%
Rusińska	0%
Łemkowska	0%
Białoruska	10%
Rosyjska	0%
Tutejsza	0%
Inna	0%

⁵⁷ Piotr Wróblewski, *Mobilizacja i konflikt etniczny: miejsca święte mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 2007, s. 356.

⁵⁸ Por. S. Dudra, *Cerkiew w diasporze...*, s. 72.

polsko-ukraińskich Grzegorz Babiński ocenia, że wśród wyznawców prawosławia w Polsce jest około 200 000 Ukraińców⁵⁹.

Białorusini w założeniu nie mieli zostać objęci akcją „Wisła”⁶⁰. Ich obecność w stargardzkiej gminie wyznaniowej jest związana ze świadomą migracją w celach zarobkowych, która miała miejsce w latach późniejszych⁶¹.

Równie niespodziewane wyniki autor uzyskał pytając wiernych stargardzkiej wspólnoty prawosławnej o ich język. Świadomie nie postawiono pytania o język ojczysty, ponieważ jak pokazują badania socjologiczne w szczególności na Białorusi i Ukrainie najczęściej jest on utożsamiany z językiem narodu, do którego zalicza siebie respondent. W ankiecie padło pytanie o język, którym wierni stargardzkiej parafii posługują się najczęściej w kontaktach ze swoją rodziną w domu. 90% indagowanych wybrało język polski, natomiast 10 proc. język polski oraz język grecki. Świadczy to o silnym spolonizowaniu i zaniknięciu używania języka etnicznego nawet w kontaktach z członkami najbliższej rodziny.

Wystąpienie języka greckiego można wyjaśnić istnieniem niewielkiej społeczności prawosławnej pochodzenia greckiego i macedońskiego na Pomorzu Zachodnim. Jest ona związana z udzieleniem przez władze PRL w latach 1949-1951 azylu ludności popierającej komunistyczną partyzantkę w czasie wojny domowej w Grecji⁶².

2.4. Pochodzenie własne i rodziców

Pytanie to miało na celu sprawdzenie skąd pochodzą członkowie wspólnoty prawosławnej w Stargardzie Szczecińskim.

Tab. 5. Zamieszkanie w Stargardzie Szczecińskim.

Przyczyna zamieszkiwania w Stargardzie Szczecińskim	Ilość odpowiedzi
Miejsce urodzenia	60%
Dobrowolna przeprowadzka	30%
Wysiedlenie w akcji „W”	10%

Na pytanie dotyczące okoliczności zamieszkania w tym mieście respondenci mogli wybrać trzy odpowiedzi: miejsce urodzenia, przeprowadzka z własnej oraz przesiedlenie w ramach akcji „Wisła”. Wyniki zostały zaprezentowane w tab. 5.

Zdecydowana większość ankietowanych (6) mieszka w Stargardzie Szczecińskim lub okolicach od urodzenia. Dla 3 respondentów był to cel dobrowolnej przeprowadzki. 1 osoba zaznaczyła, że została przesiedlona do Stargardu Szczecińskiego w ramach akcji

⁵⁹ Grzegorz Babiński, *Stan badań nad mniejszością ukraińską w Polsce*, [w:] „Pogranicze. Studia społeczne”, Babiński G., Mucha J., Sadowski A., (red.), t. 6., Białystok 1997, s. 58.

⁶⁰ Por. G. Kuprianowicz, op. cit., s. 153.

⁶¹ Wywiad z ks. prot. W.Sz....

⁶² Na ten temat por. M. Wojecki, *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948-1975*, Jelenia Góra 1989.

„Wisła”. Na pytanie dotyczące wieku respondentka ta wybrała grupę 61-70 lat. Biorąc pod uwagę fakt, że od akcji przesiedleńczej minęło 63 lata, należy przypuszczać, że w czasie jej przeprowadzenia mogła mieć co najwyżej 8 lat.

W związku z tym, że dla tak wielkiej liczby ankietowanych miasto zamieszkania było

również miejscem urodzenia, należało zadać pytanie o miejsce urodzenia ojca i matki. Wyniki prezentuje tab. 6. Miejscem urodzenia rodziców połowy ankietowanych była Lubelszczyzna. Rodzice 10% respondentów urodzili się na Podkarpaciu. Oba regiony były miejscami, na których przeprowadzano akcję wysiedleńczą, oznacza to, że rodzice 60% procent parafian mogli zostać przesiedleni. Jeśli wziąć pod uwagę tylko jednego rodzica, to pochodzenie przodków z terenów objętych akcją „Wisła” wzrasta do 80%.

2.5. Wyznanie własne, małżonka i dzieci

Kolejna trzecia część pytań dotyczyła wyznania i religijności parafian. Na pytanie dotyczące własnego wyznania 90% ankietowanych odpowiedziało prawosławie, natomiast 10% zaznaczyło na ankiecie prawosławie i jednocześnie rzymski katolicyzm, mimo że można było wybrać tylko jednej z dostępnych wyznać albo wybrać opcję „inne” i wpisać własną odpowiedź. Wyniki dotyczące odpowiedzi na pytanie wyznanie małżonka zostały zaprezentowane w tab. 7. 40% procent ankietowanych odpowiedziało, że wyznaniem ich małżonka jest prawosławie, dokładnie tyle samo zaznaczyło katolicyzm (rzymski). 10 proc. jednocześnie prawosławie i katolicyzm rzymski. Jeden ankietowany w wieku do 18 roku nie zaznaczył odpowiedzi. Powyższe dane wskazują, że w Parafii św. Apostołów Piotra i Pawła występuje dosyć liczba małżeństw mieszanych wyznaniowo, jest ono w przybliżeniu równa małżeństwom prawosławnym. Choć w ocenie proboszcza parafii małżeństwa takie stanowiły około jedną czwartą ogółu⁶³. Na osobne omówienie zasługuje rezultat „podwójnego” wyznania jednej

Tab. 6. Pochodzenie ojca i matki.

Miejsce urodzenia ojca (O) i matki (M)	Ilość odpowiedzi
O, M – Lubelszczyzna	50%
O, M – Podkarpacie	10%
O – Podlasie, M – Lubelszczyzna	10%
O – Stargard Szczeciński, M – Podkarpacie	10%
O, M – Stargard Szczeciński	10%
O, M – Brześć (Białoruś)	10%

Tab. 7. Wyznanie małżonka.

Wyznanie małżonka	Ilość odpowiedzi
Prawosławie	40%
Katolicyzm (rzymski)	40%
Prawosławie/kat. (rzymski)	10%
Brak odpowiedzi	10%

⁶³ Wywiad z ks. prot. W.Sz....

respondentki, która wyznanie własne oraz małżonka określiła jako prawosławne i rzymskokatolickie jednocześnie. Może to wynikać z niepewności, co do własnej tożsamości wyznaniowej lub z podejmowaniem prób konwersji na katolicyzm (rzymski).

Problemem małżeństw różnowierczych jest kwestia wyznania w jakim będą wychowywane dzieci. Z uwagi na fakt, że parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła rodziny mieszane wyznaniowo stanowią dosyć liczną grupę, pytanie to jest bardzo ważne dla przyszłości istnienia

Tab. 8. Wyznanie dzieci.

Moje dzieci wychowuję w wierze	Ilość odpowiedzi
Własnej	60%
Małżonki / męża	20%
Innej (jakiej?)	0%
Brak odpowiedzi	20%

wspólnoty i zachowania tożsamości przez jej członków. Wyniki pytania dotyczące go religii w jakiej wychowywane są dzieci przedstawia tab. 8. 60% ankietowanych odpowiedziało, że wychowuje, dzieci we własnej wierze, przy czym we wszystkich wypadkach osoby te określiły własne wyznanie jako prawosławne. 20% prawosławnych wybrało dla dzieci wyznanie małżonki lub męża. W tym wypadku było to zawsze wyznanie rzymskokatolickie. Pozostałe 20% indagowanych nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Jedna z tych osób zaznaczyła grupę wiekową poniżej 18 roku życia, a we wykształceniu, że się jeszcze uczy. Można z tego wysnuć wniosek, że nie ma jeszcze dzieci. Natomiast drugi respondent, który nie odpowiedział na to pytanie jest w wieku 41-50 lat, a jego małżonka również należy do Kościoła prawosławnego. Prawdopodobnie oznacza to, że para nie ma dzieci. Wśród ankietowanych z rodzin mieszanych wyznaniowo 60% odpowiedziało, że wychowuje dzieci w prawosławiu, a 40%, że w katolicyzmie rzymskim. Na pytanie dotyczące tego, czy wszystkie dzieci są wychowywane w tym samym wyznaniu padło 80% odpowiedzi twierdzących, a 20% ankietowanych nie udzieliła odpowiedzi, zapewne z powodów już wyżej wyjaśnionych.

2.6. Konwersje i tolerancja w Stargardzie Szczecińskim

W Stargardzie Szczecińskim dominuje wyznanie rzymskokatolickie, które posiada w mieście aż 8 parafii⁶⁴. Ponadto w mieście obecne są również inne wyznania: Kościół polskokatolicki oraz Kościół greckokatolicki. Wpływ jaki wywiera większość na mniejszości wyznaniowe może prowadzić do konwersji wyznaniowych. Z tego powodu w ankiecie pojawiło się pytanie, dotyczące znajomości osób, które zmieniły swoje wyznanie. Rezultaty przedstawiają tab. 9 i 10. Można z nich wysnuć wniosek, że w Stargardzie Szczecińskim

⁶⁴ *Oficjalny serwis Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, <http://www.szczecin.kuria.pl/index.php?strona=schematyzm> [dostęp: 30 maja 2009].

występuje zjawisko konwersji wyznaniowych zarówno z wyznania prawosławnego na inne, jak i z nieprawosławnego na prawosławne. Ocena skali tego zjawiska, a także określenie kierunku przepływu wiernych wymaga jednak dokładniejszych badań ankietowych na szerszej grupie respondentów.

Tab. 9. Konwersje na inną religię.

Czy zna Pan(i) osobę, która porzuciła prawosławie dla innego wyznania	Ilość odpowiedzi
TAK	50%
NIE	30%
Brak odpowiedzi	20%

Czwarty blok pytań miał na celu sprawdzenie samopoczucia prawosławnych parafian wśród mieszkańców Stargardu Szczecińskiego. Z tego powodu zostali oni poproszeni o ocenę tolerancji w mieście. Z danych zaprezentowanych w tab. 11. wynika, że 10% ankietowanych oceniła poziom tolerancji dla wyznań niekatolickich w Stargardzie Szczecińskim jako wysoki. Połowa respondentów wypowiedziała się na ten temat bardziej umiarkowanie, oceniając stosunek do niekatolików jako zadowalający. Po 20% zapytanych parafian uznało, że tolerancja w mieście jest niezadowalająca bądź niska.

Tab. 10. Konwersje na prawosławie.

Czy zna Pan(i) osobę, która porzuciła inne wyznanie dla prawosławia?	Ilość odpowiedzi
TAK	40%
NIE	50%
Brak odpowiedzi	10%

W 17. pytaniu ankietowani mieli odpowiedzieć, czy doświadczyli osobiście w ostatnich dziesięciu latach nietolerancji ze strony mieszkańców miasta. Za pomocą tego pytania autor próbował sprawdzić, czy poglądy dotyczące tolerancji religijnej są ukształtowane na podstawie negatywnych doświadczeń własnych.

90% ankietowanych odpowiedziało, że nie doświadczyło nietolerancji, a 10% doświadczyło. Można z tego wysnuć wniosek, że stosunki międzywyznaniowe w Stargardzie Szczecińskim cechuje dosyć wysoki poziom tolerancji. Potwierdzają to również informacje uzyskane od ks. proboszcza stargardzkiej parafii⁶⁵.

Tab. 11. Tolerancja w Stargardzie Szczecińskim.

Poziom tolerancji dla wyznań niekatolickich w Stargardzie Szczecińskim	Ilość odpowiedzi
Wysoki	10%
Zadowalający	50%
Niezadowalający	20%
Niski	20%

Z przeprowadzonego z duchownym wywiadu wynika, że współpraca z władzami samorządowymi (prezydentem i starostą) układa się bardzo dobrze. Poza tym poprawne relacje łączą duchownych wszystkich konfesji obecnych w Stargardzie Szczecińskim. Wynika

⁶⁵ Wywiad z ks. prot. W.Sz....

to między innymi z faktu, że duchowni prawosławni kształcą się w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej – jedynej w kraju uczelni, która ma charakter wielowyznaniowy⁶⁶.

W Stargardzie Szczecińskim widoczne jest również zaangażowanie ekumeniczne poszczególnych wspólnot religijnych. W styczniu organizują one w ramach modlitw o jedność chrześcijan tydzień wspólnych nabożeństw. Co roku odbywają się one w świątyni innej konfesji. W 2009 roku stargardzkich chrześcijan wszystkich wyznań i obrządków gościła właśnie Cerkiew Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Takie wydarzenia są doskonałą okazją – zwłaszcza dla katolików (rzymskich) – do poznania bogactwa pluralizmu religijnego miasta, w którym żyją. Sprzyja to przełamaniu stereotypów i poszerzeniu tolerancji.

Ważnym czynnikiem sprzyjającym zatrzymaniu konwersji, a tym samym pośrednio zachowaniu tożsamości jest możliwość uczęszczania dzieci na lekcje religii prawosławnej⁶⁷. Katecheza w szkole w czasach komunistycznych przechodziła zmienne dzieje losów. Do 1956 roku przedmiot ten był obowiązkowym dla każdego ucznia. Następnie w latach 1957-1961 uzyskał status przedmiotu do wyboru. Po 1961 roku naukę religii prowadzono tylko w wyznaczonych punktach katechetycznych⁶⁸. Jak podaje S. Dudra w roku 1970 w stargardzkiej parafii z nauki religii korzystało 82 dzieci⁶⁹. W owym czasie lekcje były prowadzone w salce katechetycznej na plebanii. Po 1989 roku religia wróciła do szkół, jednak z uwagi na małą liczbę dzieci prawosławnych w stargardzkich szkołach nie odbywają się lekcje prawosławnej katechezy. Obecnie 10 dzieci uczęszcza na katechezę, organizowaną na prawosławnej plebanii. Są one podzielone na trzy grupy: klasy 1-4, 5-6 oraz gimnazjum. Poza tym bardzo często zdarza się, że dzieci prawosławne uczęszczają w szkole na katechezę prowadzoną przez księdza katolickiego⁷⁰.

2.7. Język liturgii

Święta Liturgia w stargardzkiej cerkwi odbywa się zawsze przed południem, ponieważ zgodnie z zasadami tego wyznania w drugiej połowie dnia kapłan nie może spożywać ofiary⁷¹. Podstawowym językiem liturgicznym jest język staro-cerkiewno-słowiański. Jak pisze Piotr Wróblewski: „dla prawosławnych chrześcijan przywiązanie do języka

⁶⁶ Andrzej Mińko, *Kościół Prawosławny*, [w:] Hanna Tranda, Mirosław Patalon (red.), *W drodze za Chrystusem: Kościoły chrześcijańskie w Polsce mówią o sobie*, Kraków 2009, s. 227.

⁶⁷ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*s. 234.

⁶⁸ K. Urban, op. cit., s. 281 i nast.

⁶⁹ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 240.

⁷⁰ Wywiad z ks. prot. W.Sz....

⁷¹ Tamże.

staro-cerkiewno-słowiańskiego w liturgii stanowi podstawowy element mitu zbiorowego⁷². Z tego powodu nigdy w stargardzkiej parafii nie podejmowano prób zmiany języka liturgicznego. Księgi liturgiczne zostały zapisane alfabetem stworzonym przez uczniów braci sołuńskich – świętych Cyryla i Metodego. Poziom znajomości tego języka ogranicza się do podstawowych modlitw jak *Ojcze nasz* i fraz umożliwiających dialog wiernych z duchownym odprawiających nabożeństwo. Z uwagi ten fakt kapłan czyta Ewangelię najpierw w języku staro-cerkiewno-słowiańskim a następnie w języku polskim. Mała ektenia, to jest przeciągła modlitwa w Kościele Wschodnim, zawierająca prośby, które dotyczą potrzeb i trosk wiernych⁷³, jest odmawiane również w języku państwowym. Pozostałe: wielka (ros. *mirnaja*), usilna (ros. *sugubaja*) i błagalna w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kazanie w stargardzkiej parafii jest wygłaszane najpierw w krótkiej wersji po ukraińsku, a później w pełnej po polsku. Jak wynika z badania ankietowego wszyscy parafianie Cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła posługują się językiem polskim. Dlatego ukraińską część kazania należy uznać za czysto formalną. Jest ona symbolem pochodzenia przodków dzisiejszych parafian. Z wywiadu przeprowadzonego przez autora wynika, że w pewnych sytuacjach jak śluby, chrzciny czy pogrzeby wykorzystywane są również inne języki: białoruski, rosyjski czy łemkowski. W zależności od potrzeb parafian może to być również język polski, zwłaszcza gdy w uroczystościach biorą udział sąsiedzi czy bliscy, którzy nie znają wyżej wymienionych języków⁷⁴.

Warto zaznaczyć, że w gablocie znajdującej się w cerkwi, pewne informacje zostały umieszczone również w języku rosyjskim, a w kiosku parafialnym można nabyć polskojęzyczny miesięcznik religijny „Przegląd Prawosławny”.

2.8. Kalendarz i obrzędy

Parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła wyznacza swoje święta za pomocą kalendarza juliańskiego starego stylu⁷⁵. To znaczy, tego wprowadzonego przez Juliusza Cezara w 46 roku przed narodzeniem Chrystusa. Stary styl tego kalendarza zachowany przez Kościół Wschodni wyznacza święta cerkiewne o 13 dni później niż stosowany w tradycji łacińskiej kalendarz gregoriański⁷⁶.

⁷² P. Wróblewski, op. cit., s. 77.

⁷³ Antoni Markunas, Tamara Uczitiel, *Leksykon chrześcijaństwa: rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Poznań 1999, s. 289, hasło: ektenia.

⁷⁴ Wywiad z ks. prot. W.Sz....

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ A. Markunas, T. Uczitiel, op. cit., s. 300, hasło: kalendarz juliański.

Z uwagi na diasporalny charakter parafii część obrzędów uległa uproszczeniu i przybrała charakter symboliczny. Na przykład w uroczystość Chrztu Pańskiego (*Jordan, Epifania*; 19 stycznia n. st.) nie jest organizowana procesja wiernych z kapłanem na czele nad akwen mimo, że przez miasto przepływa rzeka Ina. Podyktowane jest to małą ilością wiernych. Nie mniej jednak odbywają się one w nocy na rezurekcję i w święto parafialne - dzień Świętych Apostołów Piotra i Pawła (12 lipca n. st.)⁷⁷.

Autor pracy w wyniku własnej obserwacji zauważył, że obyczaje związane ze strojem charakterystyczne dla prawosławia na terytoriach, gdzie występuje ono od stuleci są bardziej liberalne. Nigdy nie zauważono, aby uczęszczające w Świętej Liturgii parafianki miały okrytą głowę, była to prawidłowość w każdej grupie wiekowej. W tradycyjnie prawosławnych regionach spotyka się kobiety okrywające głowę chustą. Wśród młodszych parafian dominował strój bardziej swobodny, odkrywający ciało. Po części można to tłumaczyć wymarciem pokolenia, które pamiętało obyczaje kultywowane w Polsce południowo-wschodniej.

Inną odmiennością jest obecność ławek w cerkwi, w których zasiadają wierni podczas kazań – jak zaobserwował autor – są oni zachęceni do tego przez duchownego. W świątyniach prawosławnych tradycyjnie ich nie ma, a wierni uczestniczą w Świętej Liturgii wyłącznie na stojąco. Jak uzasadniał proboszcz parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła jest to ukłon w stronę ludzi starszych, którzy stanowią liczną grupę we wspólnocie parafialnej.

⁷⁷ Wywiad z ks. prot. W.Sz....

3. Cerkiew

3.1. Historia obiektu

Cerkiew Świętych Apostołów Piotra i Pawła znajduje się w Stargardzie Szczecińskim u zbiegu ulic Bolesława Chrobrego i Stanisława Czarneckiego. Świątynia została wzniesiona dla zamieszkującej miasto gminy ewangelicko-reformowanej (kalwińskiej). W owym czasie w Stargardzie Szczecińskim

jak i na całym Pomorzu Zachodnim dominowało wyznanie ewangelicko-augsburskie (luteriańskie). Do stargardzkiego zboru należeli w większości Niemcy, a także potomkowie francuskich hugenotów. Francuzi zostali zmuszeni do opuszczenia swojego kraju po wprowadzeniu przez króla Ludwika XIV edyktu z Fontainebleau, który odwoływał w państwie swobody religijne. Dokładna data ich przybycia do Stargardu Szczecińskiego nie jest znana. Przypuszcza się, że było to w roku 1686 lub 1687⁷⁸. W 1810 roku w wyniku zmniejszania się liczebności osadników oraz oskarżeń o kolaborację z napoleońską Francją niezależność gminy francuskiej została zlikwidowana i przyłączono ją administracyjnie do gminy niemieckich kalwinistów⁷⁹. W świetle dostępnych źródeł nie można stwierdzić, kto zaprojektował świątynię, ani skąd pochodził architekt. Zbór został wzniesiony w latach 1889-1890 i nazwany imieniem Chrystusa (*Christuskirche*)⁸⁰. Wspólnota kalwińska użytkowała go od poświęcenia 17 września 1890 roku do czasu zdobycia miasta przez Armię Czerwoną w roku 1945. Po drugiej wojnie światowej do roku 1951 roku budynek spełniał rolę kościoła katolickiego. Zapewne z tego powodu, że gmach uniknął zniszczeń wojennych.

Rys. 1. Cerkiew Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Widok z południowego wschodu.

Rys. 2. Fasada od strony południowej.

⁷⁸ Zygmunt Szultka, *Kolonie francuskie na Pomorzu brandenbursko-pruskim od końca XVII do początków XIX wieku*, w: „Roczniki Historyczne”, rocznik LIII, Poznań 1987. s. 13.

⁷⁹ Tamże, s. 78.

⁸⁰ Por. Jan Zenker, op. cit., s. 50.

W 1954 roku świątynię przekazano powstałej w Stargardzie Szczecińskim parafii prawosławnej⁸¹.

Cerkiew została zbudowana poza obrębem murów średniowiecznego miasta nieopodal Bramy Świętojańskiej, na terenie dawnych umocnień ziemnych, wchodzących w skład fortyfikacji miejskich. Fortyfikacje te (wały i fosy) zostały zlikwidowane w XVIII wieku, a na ich terenie założono ogrody. Konfiguracja terenu wokół Bramy Świętego Jana została ukształtowana po 1842 roku, kiedy bramę tę rozebrano, budując w tym miejscu nowy przejazd i przejście dla pieszych⁸².

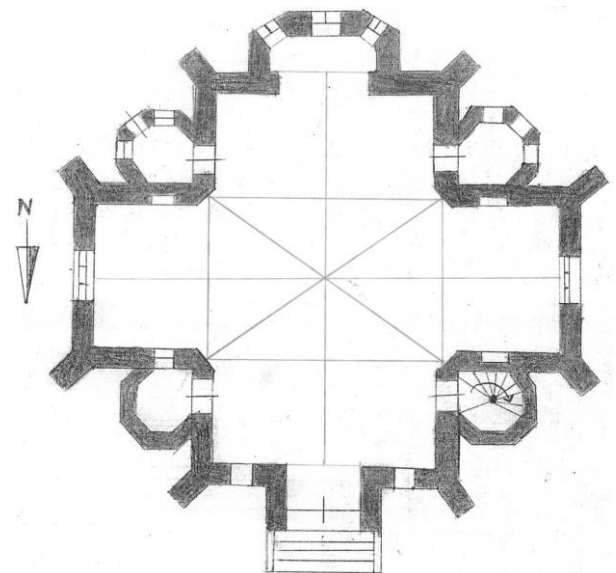
Rys. 3. Plan starego miasta. Czerwonym kołem zaznaczono cerkiew.

Należy zwrócić uwagę, że na przestrzeni od końca XV wieku do połowy wieku XIX w mieście nie powstała ani jedna świątynia chrześcijańska. *Christuskirche* został wybudowany w czasie buma budowlanego, trwającego od drugiej połowy XIX wieku do początków XX wieku⁸³. W 3 lata później kilkanaście metrów na południe zbudowano wieżę ciśnień, a następnie szereg domów użyteczności publicznej i domów mieszkalnych ustawionych wzdłuż ulicy. W czasie bombardowania miasta w 1944 i 1945 roku kościół ocalał. Cerkiew została wzniesiona w stylu neogotyckim⁸⁴.

W mieście nie powstała ani jedna świątynia chrześcijańska. *Christuskirche* został wybudowany w czasie buma budowlanego, trwającego od drugiej połowy XIX wieku do początków XX wieku⁸³. W 3 lata później kilkanaście metrów na południe zbudowano wieżę ciśnień, a następnie szereg domów użyteczności publicznej i domów mieszkalnych ustawionych wzdłuż ulicy. W czasie bombardowania miasta w 1944 i 1945 roku kościół ocalał. Cerkiew została wzniesiona w stylu neogotyckim⁸⁴.

3.2. Opis zewnętrzny

Kościół założony jest na rzucie krzyża greckiego o wymiarach 16,60 x 16,00 m⁸⁵.

Rys. 4. Rzut przyziemia.

⁸¹ Por. Tamże, s. 50.

⁸² K. Kalita-Skwirzyńska, „Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa”, nr inw. 293/c, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, data nieoznaczona.

⁸³ Por. Jan Zenker, op. cit., s. 50.

⁸⁴ K. Kalita-Skwirzyńska, „Karta...

Jest to budowla unikatowa na Pomorzu Zachodnim, ponieważ przypadkowo wypełnia jedną z podstawowych zasad budownictwa sakralnego kościołów obrządku wschodniego⁸⁶.

Według autora pracy w zamierzeniu architekta świątynia najpewniej miała być przestrzenną reprezentacją krzyża francuskich hugenotów. Symbol ten został stworzony na bazie krzyża maltańskiego, którego wszystkie ramiona mają taką samą długość. Krzyż ten jest pusty ponieważ symbolizuje Chrystusa zmartwychwstałego. Jak wcześniej wskazano, to właśnie pod jego wezwaniem funkcjonował zbór gminy ewangelicko-reformowanej. Poza tym ramiona krzyża są

Rys. 6. Krzyż hugenocki.

W bryle świątyni są one reprezentowane przez osiem przypór. Przestrzenie między ramionami krzyża są zamknięte i mają kształt serc, na pamiątkę dwóch par hugenockich spalonych na stosie w dniu ślubu. Inna interpretacja sugeruje, że fragment ten obrazuje cztery Ewangelie. Należy zwrócić uwagę, że wśród pięciu najważniejszych zasad wiary Kościoła ewangelicko-reformowanego jest *sola*

Rys. 5. Strop nad nawą.

scripta (łac. jedynie pismo)⁸⁷, głosząca, że Biblia stanowi jedyną drogę do zbawienia. Symbol ten został zrealizowany w postaci trzech ośmiokątnych krucht i smukłej wieży, rozlokowanych w narożnikach gmachu⁸⁸.

Do południowego ramienia krzyża przylega pięcioboczna absyda. Prezbiterium świątyni prawosławnych powinno być jest jednak zgodnie tradycją skierowane na wschód, czyli w stronę Ziemi Świętej⁸⁹.

⁸⁵ Por. Tamże.

⁸⁶ Por. Jan Zenker, op. cit., s. 50.

⁸⁷ Roman Lipiński, *Kościół ewangelicko-reformowany*, [w:] Hanna Tranda, Mirosław Patalon (red.), *W drodze za Chrystusem: Kościoły chrześcijańskie w Polsce mówią o sobie*, Kraków 2009, s. 123.

⁸⁸ Por. Ewangeliczny Kościół Reformowany w Gdańsku, <http://www.gdansk.reformacja.pl/wstep/140473.xhtml> [dostęp: 14 czerwca 2010].

Cerkiew zbudowana jest z cegły ceramicznej maszynowej o znormalizowanych wymiarach i posadzona na fundamentach z głazów granitowych. Ściany wewnętrzne otynkowano tynkami cementowo-wapiennymi⁹⁰.

Wnętrze głównej nawy przykryte konstrukcją stropodachu obitego polichromowanymi deskami z systemem pseudo żeber, wspartych na ceglanych konsolach. Wnętrze prezbiterium jest przykryte sklepieniem palmowym z żebrami ceglanyimi spływającymi na wsporniki. Wnętrze krucht przykryte jest stropami belkowymi płaskimi, otynkowanymi. Podobne stropy występują we wnętrzach wieży i krucht przy narożniku południowo-wschodnim. Więźba dachowa jest drewniana o konstrukcji wieszarowej, zwanej również storczykową. Jest to odmiana więźby krokwiowej o więzarach wzmocnionych pionowymi elementami (wieszarami), podwieszonymi do kozła krokwiowego zwykle bezpośrednio, również pośrednio za pomocą zastrzałów⁹¹. Od wewnątrz obita deskami na zewnątrz pokryta blachą cynkową – pierwotnie łupkiem⁹².

W cerkwi występują dwie pary drzwi zewnętrznych, w wejściu głównym są one dwuskrzydłowe. W dużych oknach, oświetlających nawę główną występuje laskowanie i maswerki, wykonane z ceglanych kształtek. Maswerk, składający się z elementów geometrycznych wykonanych w kamieniu i cegle, jest dekoracją charakterystyczną dla sztuki gotyckiej. Stosowano go do wypełniania głównie ażurowych otworów okiennych⁹³.

Rys. 7. Okno w elewacji wschodniej.

Rys. 8. Fasada od strony północnej.

⁸⁹ Por. Jan Zenker, op. cit., s. 50.

⁹⁰ K. Kalita-Skwirzyńska, „Karta...”

⁹¹ Krystyna Kubalska-Sulkiewicz, Monika Bielska-Lach, Anna Manteuffel-Szarota (red.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2003, s.439, hasło: więźba.

⁹² K. Kalita-Skwirzyńska, „Karta...”

⁹³ K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Lach, A. Manteuffel-Szarota (red.), op. cit., s.252, hasło: maswerk.

W opisywanym obiekcie występuje on również w rozecie nad wejściem głównym w elewacji północnej. W małych okienkach nawy i krucht osadzone są drewniane ramy okienne i pojedyncze skrzydła zabezpieczone od zewnątrz stalowymi siatkami. W oknach osadzono szkło „ornamentalne” białe i żółte. W okienkach górnych kondygnacji wieży występują drewniane szczebelkowe żaluzje⁹⁴.

We wnętrzu występują drewniane deskowe posadzki, natomiast w piwniczce z piecem centralnego ogrzewania ceglane i betonowe. Granitowe schody są ujęte ażurową kutą balustradą o motywach geometryczno-roślinnych. We wnętrzu wieży znajduje się betonowa kolista klatka schodowa, ze stopniami osadzonymi w centralnie ustawionym słupie. Klatka schodowa prowadzi do wysokiej empory organowej. Dostęp na wyższe piętro wieży umożliwiają drewniane drabiny⁹⁵.

Rys. 9. Dekoracja roślinna elewacji wieży.

Wysokość murów od poziomu terenu do wierzchołka szczytów wynosi 12,50 m. Dach tworzą 4 dwuspadowe połaci. Absydę przykrywa odrębny wielospadowy dach, jej wysokość jest równa murom. Przypory są zwieńczone wimpergami. Wieża przykryta jest wysmukłym stożkowym hełmem, a jej łączna wysokość od poziomu ziemi do wierzchołka hełmu wynosi 30 m⁹⁶.

Fasada ujęta przyporami, trzyosiowa. Nad wejściem umieszczone jest tondo (wł. „krąg”), czyli płaskorzeźba w kształcie koła szczególnie popularna w renesansie dla przedstawień religijnych⁹⁷. Jest na nim umieszczona data 1890 rok. Nad portalem góruje duża rozeta z maswerkkiem. Szczyt i przypory zwieńczone są sterczykami i kwiatonami. Po obu stronach portalu wykonano ostrołukowe okienka. Elewacje są zakończone profilowanym gzymsem. Pod nim na poziomie drugiej kondygnacji elewacji kruchty północnej przebiega pas fryzu z reliefową dekoracją w formie wici roślinnej⁹⁸.

⁹⁴ K. Kalita-Skwirzyńska, „Karta...

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ K. Kubalska-Sulkiewicz, M. Bielska-Lach, A. Manteuffel-Szarota (red.), op. cit., s.417, hasło: tondo.

⁹⁸ K. Kalita-Skwirzyńska, „Karta...

3.3. Wnętrze

Nawa główna jest jednoprzestrzenna, otwarta do apsydy szeroką ostrołukową arkadą. W ramieniu północnym usytuowana jest empora organowa, natomiast w ramieniu południowym przed wejściem do krucht ustawiony jest ikonostas w formie drewnianego przepierzenia z dwoma przejściami do części prezbiterium. W bocznych ścianach ramion nawy głównej usytuowane są przejścia do krucht i wieży.

Rys. 10. Wnętrze: chór i empora organowa.

W ścianach bocznych transeptu usytuowane są płaskie ostrołukowe wnęki. Przy ścianie ramienia północnego oraz w bocznych ścianach wejścia głównego ustawiono żeliwne grzejniki z reliefową dekoracją roślinną⁹⁹.

3.4. Wyposażenie

3.4.1. Poewangelickie

Wśród wyposażenia ewangelickiego z okresu budowy zboru kalwińskiego przetrwały do dnia dzisiejszego:

- 1) Empora organowa z drewnianą płycinową polichromowaną balustradą, która była pomalowana w motywy ostrołukowych arkadek kolorem czerwonym, niebieskim, zielonym a obecnie beżowym i brązowym.
- 2) 9 ławek drewnianych o prostych siedziskach i zapleckach z dekoracyjnie opracowanymi ściankami policzkowymi w formie ostrołukowych arkadek z ażurowymi prześwitami u postawy, które zostały pomalowane wtórnie na kolor beżowy.
- 3) Polichromie stropodachu. Deski, którymi dobito konstrukcję, pomalowane są w motywy ostrołukowych arkadek w kolorze czerwonym, niebieskim i zielonym.
- 4) Dzwon żeliwny z 1890 roku odlany przez Emila Vossa ze Szczecina.
- 5) Obraz „Zmartwychwstanie”, olej na płótnie ustawiony w absydzie, z końca XIX wieku¹⁰⁰.

3.4.2. Prawosławne

Jak pisze S. Dudra ikony znajdujące się w stargardzkiej cerkwi mogą pochodzić ze zlikwidowanej parafii w Kijowcu (pow. Biała Podlaska, woj. lubelskie), skąd mieszkańcy

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

zostali wysiedleni do Barlinka (woj. zachodniopomorskie). Po ustanowieniu parafii w Barlinku w 1947 roku, część ikon została później przekazana tworzącym się wspólnotom prawosławnym w Stargardzie Szczecińskim oraz Gorzowie Wielkopolskim¹⁰¹.

Oddawanie czci ikonom jest nieodłączną częścią życia duchowego Kościoła prawosławnego. Od początku chrześcijaństwa jest żywym przekazem wiary. Podobnie jak Pismo Święte, niesie w sobie nauczanie dogmatyczne, liturgiczne, dydaktyczne i jest nieodłącznym elementem tradycji prawosławnej, stąd nazywana jest „Ewangelią zapisaną farbami”¹⁰². Podstawowym wyposażeniem każdej cerkwi jest ikonostas, czyli przegroda ołtarzowa, pokryta ikonami, oddzielająca przeznaczoną dla wiernych nawę od prezbiterium. Wykształcił się on na Rusi na przełomie XIV i XVI wieku z niewielkiej barierki, która rozrosła się w wielokondygnacyjną ścianę ozdobioną ikonami. W klasycznym ikonostacie ikony tworzą pięć rzędów, tak zwanych *jarusów* (z scs. „piętro”)¹⁰³.

Rys. 11. Ikonostas Cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim.

Zamontowany w cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła ikonostas pochodzi prawdopodobnie ze zlikwidowanej cerkwi w miejscowości w okolicach Hrubieszowa (woj. lubelskiej)¹⁰⁴. Ustalenie autorstwa jak i ustalenie daty wykonania w świetle dostępnych źródeł jest niemożliwe. Ikonostas stargardzkiej cerkwi jest teoretycznie dwurzędowy i dosyć oszczędny w formie. Oddziela nawę główną od prezbiterium, które niezgodnie z tradycją prawosławną jest skierowane na południe.

¹⁰¹ Stefan Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 166.

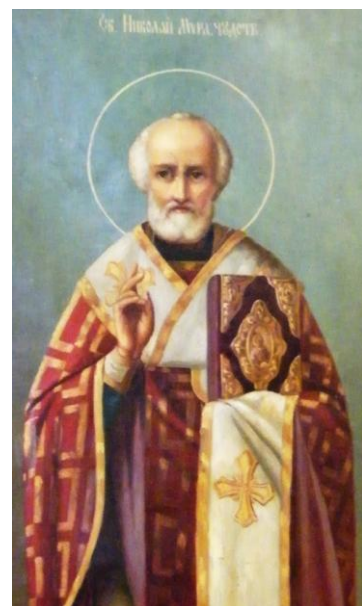
¹⁰² Andrzej Mińko, op. cit., s. 224.

¹⁰³ Por. Elżbieta Smykowska, *Ikony: mały słownik*, Warszawa 2008, s. 36, hasło: ikonostas.

¹⁰⁴ Wywiad z ks. prot. W.Sz...

Centralną częścią ikonostasu są dwuskrzydłowe drzwi zwane Bramą Królewską (ros. *Carские Wrota*). W stargardzkiej świątyni wykonano je z drewna, malowanego na kolor beżowy i brązowy. W skrzydłach na miejscu, gdzie zazwyczaj znajduje się drzewo Jessego umiejscowione są pionowe listwy, na których zawieszono jest 6 ikon. Przedstawiają one 4 ewangelistów oraz scenę Zwiastowania Najświętszej Marii Panny. Po obu stronach Bramy Królewskiej znajdują się jednoskrzydłowe drzwi diakońskie, na których przedstawiono archaniołów Michała i Gabriela.

Ikony występujące w pierwszym rzędzie, między Królewską Bramą a drzwiami diakońskimi to tak zwany rząd miejscowy (ikony namiestne, ros. *miestnyj riad*). Pierwsza z ikon ze wschodniego (zazwyczaj północnego) kraju, to ikona przedstawiająca najbardziej czczony lokalny święty. Na ziemiach polskich najczęściej w tym miejscu umieszcza się ikonę świętego Mikołaja Cudotwórcy¹⁰⁵. Właśnie ikona tego świętego rozpoczyna pierwszy rząd ikon w stargardzkim ikonostacie. Postać jest przedstawia starszego siwego mężczyznę, który jest przyodziany w złoto-czerwony *felonionon*, czyli w pozbawioną rękawów zdobną szatę liturgiczną, która w tradycji bizantyjskiej jest odpowiednikiem łacińskiego ornatu. Symbolizuje ona szkarłatny płaszcz (*chlamidę*), w który ubrali Chrystusa szydzący z niego żołnierze przed ukrzyżowaniem¹⁰⁶. Na ramionach leży *omoforion* – szeroki biały pas tkaniny ze

Rys. 12. Święty Mikołaj Cudotwórca.

złożonymi rąbkami i złotymi greckimi krzyżami na końcach. Jest on oznaką godności biskupiej i w chrześcijaństwie zachodnim odpowiada paliuszowi. Symbolizuje on zabłąkaną owcę, którą Chrystus wziął w ramiona i zaprowadził do domu Ojca (Łk 15,4-7)¹⁰⁷. Postać trzyma uniesioną prawą rękę w geście błogosławieństwa. Lewa ręka ugięta w łokciu przytrzymuje *omoforion*, na którym spoczywa bordowa księga w złoczonej oprawie.

¹⁰⁵ Tamże.

¹⁰⁶ Por. E. Smykowska, op. cit., s. 26. hasło: felonion.

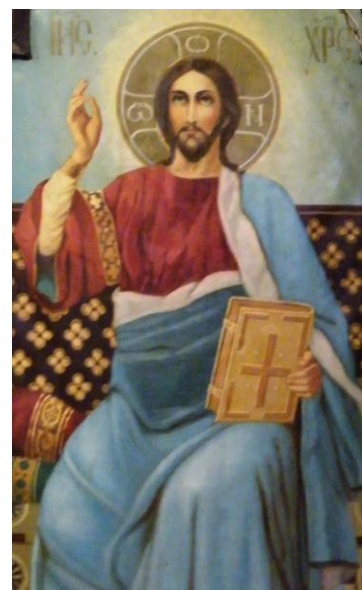
¹⁰⁷ Por. Tamże, s. 57, hasło: omoforion.

Następną w kolejności ikoną namiestną jest Matka Boża z Dzieciątkiem Jezus, która w tradycji cerkiewnej może na tym miejscu występować w dwóch wariantach – *Eleusy* (ros. *Umilenije*) lub *Hodegetrii*. Pierwszy przedstawia siedzącą lub stojącą Matkę Bożą, która tuli swój prawy policzek do policzka Syna. Dzieciątko Jezus obejmuje ją za szyję swoją prawą ręką¹⁰⁸. Drugi typ ikonograficzny z języka greckiego oznacza „wskazującą drogę”, ponieważ na obrazach Matka Boża trzymając Dzieciątko Jezus na swoich kolanach jednocześnie wskazuje na nie swoją prawą ręką. Gest ten w tradycji prawosławnej jest interpretowany jako wskazanie wiernym, że droga do zbawienia prowadzi przez Chrystusa¹⁰⁹.

Rys. 13. Matka Boża z Dzieciątkiem, *Hodegetria*.

W stargardzkiej świątyni Matka Boża przedstawiona jest frontalnie, ubrana w purpurową tunikę, którą okrywa błękitny płaszcz. Głowa postaci jest przykryta kapturem i spowita aureolą. Matka Boża na obrazie podtrzymuje lewą ręką Dzieciątko, które siedzi na jej kolanach. Jej wzrok jest skierowany jednoznacznie na ubranego w biały *chiton* Chrystusa, którego wskazuje wiernym prawą ręką. Głowa Dzieciątka Jezus również jest lekko obrócona w prawą stronę oraz spowita aureolą. Postać obie ręce trzyma uniesione w górę: prawą w geście błogosławieństwa, natomiast lewą podkurczoną bliżej ciała. Jest ona pusta, mimo, że zazwyczaj w tej dłoni trzyma ono zwój, księgę lub kulę. Ponad to postać nie jest zobrazowana zgodnie z tradycją w typie *Chrystusa-Emmanuela*, to jest jako Dzieciątka z twarzą dojrzałego człowieka i wysokim czołem mędrca. Na opisywanej ikonie wyraźnie widać, że Chrystus jest dzieckiem¹¹⁰.

Rys. 14. Chrystus Pantokrator.

Po drugiej stronie Bramy Królewskiej znajduje się ikona przedstawiająca *Chrystusa Pantokratora* – Wszechwładcy, Króla Chwały i Sędziego¹¹¹. W stargardzkim ikonostasie Chrystusa

¹⁰⁸ Por. Tamże, s. 23, hasło: Eleusa.

¹⁰⁹ Por. Tamże, s. 33, hasło: Hodegetria.

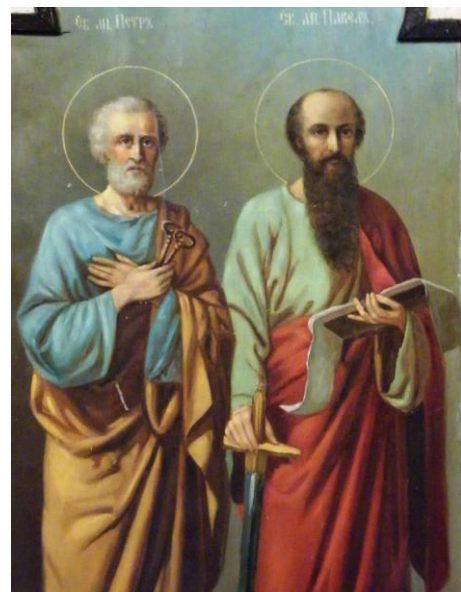
¹¹⁰ Por. Tamże, s. 23, hasło: Emmanuel.

¹¹¹ Por. Tamże, s. 61, hasło: Pantokrator.

przedstawiono, jako młodego mężczyznę w purpurowym *chitonie*, kolor ten symbolizuje ludzkie wcielenie Chrystusa, jego męczeńską śmierć, ale jednocześnie królewską godność. Szatę okrywa błękitnym *himationem*, symbol Boskiej natury¹¹². Postać siedzi na tronie z prawą ręką uniesioną w geście błogosławieństwa. Palec wskazujący i środkowy są złączone i symbolizują dwoistą naturę Chrystusa, natomiast stykający się kciuk, palec serdeczny i mały są interpretowane jako symbol Trójcy Świętej. Lewą dłoń postać podtrzymuje opartą na nodze księgę – symbol Jego Nauki i Prawa. Zazwyczaj Chrystus zobrazowany w tym wariacie patrzy na wprost w stronę wiernych. Na opisywanej jego wzrok jest uniesiony w górę, w stronę niebios. Głowę postaci wpisano w nimb krzyżowy, mający formę złotej aureoli z krzyżem greckim oraz greckimi literami, które oznaczają słowa „Jam Jest Który Jest” (Wj. 3,14)¹¹³. Nad głową znajdują się litery z alfabetu staro-cerkiewno-słowiańskiego oznaczające słowa Jezus Chrystus (scs. *Isus Christos*).

Ostatnią ikoną w omawianym rzędzie jest tak zwana ikona święteczna, na której przedstawia się patrona cerkwi. Stargardzka świątynia jest pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotr i Pawła. Święty Piotr jest przedstawiony jako łysiejący siwy starzec z brodą. Postać jest odziana w niebieski *chiton* i beżowy *himation*. Jego ręce są skrzyżowane na piersi. W prawej dłoni trzyma dwa klucze, które są jego najbardziej charakterystycznym atrybutem, odwołującym się do słów Pisma Świętego „I tobie dam klucze królestwa niebieskiego; cokolwiek zwiążesz na ziemi, będzie związane w niebie, a co rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązane w niebie” (Mt. 16:19).

Postacią stojącą obok jest święty Paweł. Postać przedstawiona jest jako dojrzały łysiejący mężczyzna z długą brodą. Ubrany jest w szary *chiton* oraz czerwony *himation*. Prawa ręka trzyma oparty o ziemię miecz, który przypomina o tym, że został skazany na śmierć przez ścięcie, co było przywilejem obywatela rzymskiego. W lewej ręce trzyma tabliczkę z rozwiniętym zwojem, co symbolizuje jego *Listy* adresowane do gmin

Rys. 15. Święci Apostołowie Piotr i Paweł.

chrześcijańskich, które weszły w skład Nowego Testamentu. Oblicza obydwu postaci są spowite aureolami, a nad ich głowami cyrylicą zapisano ich imiona. Wspólne przedstawienie

¹¹² Tamże, s. 43, hasło: kolor szat Chrystusa.

¹¹³ Tamże, s. 55, hasło: nimb.

świętych apostołów symbolizuje Kościół powszechny. Cerkiew prawosławna obu apostołom nadała tytuł *Sławnyj i wsiechwalnyj pierwowierchownyj*¹¹⁴.

W opisywanej świątyni drugi rząd ikon nie jest niezgodny z kanonami ikonografii (gr. *hermeneja*, ros. *podlinniki*)¹¹⁵, ponieważ nie można go przypisać ani do znajdującego się w tym miejscu zazwyczaj rzędu ikon świątecznych (ros. *prazdnikow*), przedstawiających dwanaście najważniejszych świąt w roku obchodzonych przez Kościół prawosławny. Nie pasują one również do kolejnego rzędu *Deesis*, który zawiera postaci *Chrystusa Pantokratora*, Matki Bożej i św. Jana Chrzciciela. W stargardzkiej cerkwi w rzędzie tym znajduje się siedem reprodukcji ikon przedstawiających kolejno od strony wschodniej: *Hodegetrię*, *Eleusę*, ponownie *Eleusę*, *Modlitwę Chrystusa w Ogrodzie*, *Zejsście do otchłani*, *Chrystus Pantokratora* oraz ponownie *Chrystusa Pantokratora*. Nieprawidłowość tego rzędu wynika z sytuacji materialnej parafii. Nad carskimi wrotami znajduje się reprodukcja ikony przedstawiającej Ostatnią Wieczerzę. Górna krawędź ikonostasu jest zwieńczona trzema płaskimi ramami, w kształcie kopuł, charakterystycznych dla architektury cerkiewnej. Środkowa rama, która znajduje się nad Bramą Królewską jest większa i zwieńczona sześcioramiennym krzyżem prawosławnym, a otaczające ją dwie mniejsze krzyżami greckimi. Wszystkie mają lekko wydłużone wierzchołki, co podkreśla wzniosłość i dążenie ku niebu. Tę samą funkcję w tradycji łacińskiej spełnia strzelistość kościołów gotyckich¹¹⁶.

Rys. 16. Święta Katarzyna Aleksandryjska.

Na ścianie południowej bocznych ramion krzyża greckiego, na planie którego wzniesiono świątynię znajdują się płaskie ostrołukowe wnęki. W znajdującej się po stronie wschodniej ikonostasu umieszczono ikonę ukazującą wizerunek świętej Katarzyny Aleksandryjskiej. Postać młodej kobiety jest przyodziana w biały *chiton*, który okrywa bogato zdobiony niebieski płaszcz. Jest ona przedstawiona stojąco, ze złotą koroną na głowie, co podkreśla jej królewskie pochodzenie. Prawa ręka ugięta przylega do ciała, natomiast druga trzyma palmę, symbolizującą męczeńską śmierć. W tle stoi koło

¹¹⁴ Tamże, s. 9, hasło: apostołowie Piotr i Paweł.

¹¹⁵ Tamże, s. 30, hasło: hermeneja.

¹¹⁶ Paul Evdokimov, *Prawosławie*, Warszawa 2003, s. 230.

do łamania kości – karę na którą skazano świętą. Narzędzie tortur jest pęknięte, ponieważ zgodnie z legendą anioł zniszczył je, czym wybawił od kaźni przyszłą męczennicę.

W drugiej (zachodniej) wnęcie umieszczono ikonę *Chrystusa Pantokratora*. W odróżnieniu od wizerunku umieszczonego w ikonostasie księga, którą trzyma postać w lewej ręce jest otwarta. Na jej kartach w języku staro-cerkiewno-słowiańskim zapisano fragment Ewangelii.

Rys. 17. Chrystus Pantokrator, zachodnia wnęka cerkwi.

4. Zakończenie

Druga wojna światowa radykalnie zmieniła status prawosławia na ziemiach wchodzących w skład państwa polskiego. Przed 1945 rokiem było to drugie pod względem liczebności wyznanie w kraju, które zajmowało od stuleci zwarty obszar. Zmiany granic oraz przesiedlenia ludności doprowadziły do dezintegracji struktur Kościoła prawosławnego. Jedynym regionem, w którym funkcjonuje on w mniej więcej niezmienionym stanie jest Podlasie. Pozostałe parafie są rozsiane po zachodnich i północnych obszarach dzisiejszej Polski, czyli tak zwanych Ziemiach Odzyskanych.

Do takich obszarów należy między innymi Pomorze Zachodnie i znajdujący się na nim Stargard Szczeciński. Miasto było wcześniej zamieszkiwane przez Niemców przeważnie wyznania luterańskiego. Po drugiej wojnie światowej zostali oni wysiedleni na mocy porozumień poczdamskich. Opuszczając miasto zostali swoje świątynie, w których zaczęły powstawać parafie osadników.

Do takich parafii należy między innymi opisana w niniejszej pracy Parafia Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim. Powstała ona dla zapewnienia posługi religijnej ludności deportowanej, jak potwierdziło badanie ankietowe z Podkarpacia, Lubelszczyzny i południowego Podlasia. W świetle dostępnych źródeł można stwierdzić, że do Stargardu Szczecińskiego prawosławie przybyło właśnie z przesiedleńcami, wcześniej w mieście nie działała parafia prawosławna, dlatego trzeba było utworzyć ją od podstaw.

Stargardzka parafia jest typową wspólnotą funkcjonującą w diasporze. Główną przyczyną, która wyznaczyła jej taki status, jest przede wszystkim bardzo mała liczebność w stosunku do dominującego w mieście wyznania rzymskokatolickiego. Na badanym terenie poczucie bycia w mniejszości jest dodatkowo spotęgowane faktem, że zróżnicowanie religijne nakłada się na zróżnicowanie narodowościowe. Prawosławie w Polsce nie akcentuje różnic narodowościowych. Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród miejscowych parafian pokazały, że ogromna większość zadeklarowała przynależność do narodu polskiego oraz używanie języka polskiego jako języka codziennych kontaktów w domu. Ponad to należy zwrócić uwagę, że w przebadanej grupie występują liczne małżeństwa mieszane wyznaniowo, co dodatkowo zwiększa wpływ większości na mniejszość. Jak wynika z ankiet znane są również przypadki konwersji z prawosławia na inne wyznania.

Funkcjonowanie z dala od większych skupisk prawosławia sprawia również, że obrzędy religijne ulegają częściowej redukcji lub zanikowi, zaobserwowanym przykładem jest między innymi brak procesji na uroczystość Chrztu Pańskiego czy nie okrywanie przez kobiety przebywające w cerkwi głowy. Poza tym pojawiają się elementy niespotykane zazwyczaj

w cerkwiach takie jak ławki, wykorzystywane podczas nabożeństwa. Należą one do tradycji łacińskiego chrześcijaństwa. Zjawisko synkretyzmu religijnego pojawia się nie tylko w kulturze materialnej ale również duchowej. Jak wynika z ankiety jedna z parafianek nie była w stanie określić jednoznacznie wyznania swojego i małżonka i zaznaczyła prawosławie i katolicyzm (rzymski). Zasady na jakich w takich jednostkowych przypadkach są „pogodzone” ze sobą oba wyznania należałoby zbadać za pomocą metody wywiadu pogłębionego czy metody autobiograficznej.

Nieobecność prawosławia przed wojną w Stargardzie Szczecińskim skutkowało tym, że nie powstała żadna świątynia przypominająca cerkiew prawosławną. Stargardzka wspólnota była zbyt mała, żeby podołać wysiłkowi wzniesienia własnej świątyni. W czasach PRL przyznano jej były zbór kalwiński. Gmach ten został wzniesiony w stylu neogotyckim, charakterystycznym dla kultury łacińskiej. Z zewnątrz przypomina pozostałe świątynie w Stargardzie Szczecińskim, jedynym symbolem pozwalającym wyróżnić się w przestrzeni miejskiej jest sześcioramienny krzyż prawosławny wieńczący wieżę. Budowla została zaprojektowana – tak jak cerkwie – na planie krzyża greckiego, co jest wynikiem przestrzennej realizacji krzyża hugenockiego. Ten przypadek sprawia, że we wnętrzu rzeczywiście przypomina cerkiew. Wyposażenie cerkwi jest dosyć skromne. Ikonostas znajdujący się w stargardzkiej cerkwi jest praktycznie jednorzędowy. Nie wszystkie ikony w rzędzie miejscowym wypełniają kanony ikonograficzne. w szczególności *Hodegetria* i *Chrystus Pantokrator*. Drugi rząd ikon jest całkowicie niekanoniczny.

5. Aneks

5.1. Duchowieństwo Parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim w latach 1954-2010:

1) Ks. Juwenaliusz Wołoszczuk (1954-1963)

Wysiedlony podczas akcji „Wisła” z Łemkowszczyzny. W 1953 roku został wikariuszem w parafii w Szczecinie z poleceniem organizowania i administrowania filii parafii w Stargardzie Szczecińskim (1954-1961), proboszcz w Trzebiatowie (1953-1955; 1958-1962; 1966-1967), Szczecinku (1963-1964) i Bobolicach (1963-1964), Gryficach-Trzebiatowie (1975-1979 i 1981-1982)¹¹⁷.

2) Ks. Grzegorz Ostaszewski (1963-1966)

Urodził się w 1936 roku. W 1956 ukończył Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie, święcenia kapłańskie otrzymał 1963 roku, w latach 1963-1966 proboszcz parafii w Stargardzie Szczecińskim, następnie przeniesiony do Diecezji białostocko-gdańskiej (latach 1963-1966 proboszcz parafii w Górowie Iławieckim, Jurowlanach 1969-1970, Nowym Dworze 1970-1972, Juszковым Grodzie 1972-1994. Od 1994 r. proboszcz parafii w Topolanach)¹¹⁸.

3) Ks. Konstanty Bajko (1966-1983)

(1909-1985) w 1932 roku ukończył Państwowe Prawosławne Seminarium Duchowne w Wilnie, a w 1936 roku Wydział Teologii UW, proboszcz parafii w Klecku i Bielsku i Podlaskim. 31 października 1963 roku przeszedł do pracy w Diecezji wrocławsko-szczecińskiej, od 1 stycznia 1964 roku pełnił obowiązki wikariusza katedry, jednocześnie obsługując okoliczne parafie (Buczyna). W latach 1966-1986 proboszcz parafii w Stargardzie Szczecińskim, w latach 1978-1984 dziekan okręgu szczecińskiego¹¹⁹.

4) Ks. Eustachy Stanisław Strach (06-15.07.1978, wikariusz)

(ur. 1957) w 1978 roku ukończył Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1978 roku. W latach 1978-1979 proboszcz w Kożuchowie, pełnił także od 14 lipca 1978 roku posługę religijną w Zielonej Górze. 2 lipca 1979 roku przeszedł do pracy duszpasterskiej w Diecezji warszawsko-bielskiej¹²⁰.

¹¹⁷ S. Dudra, *Kościół Prawosławny...*, s. 203.

¹¹⁸ Tamże, s. 201.

¹¹⁹ Tamże.

¹²⁰ Tamże, s. 216.

5) Ks. Paweł Gumieniak (1983-2007)

(ur. 1954) w 1976 roku ukończył Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1981 roku, wikariusz w Gorzowie Wielkopolskim (1982-1983), proboszcz w Barlinku (1982-1983) oraz Stargardzie Szczecińskim (1983-2007), wikariusz w Szczecinie (1995)¹²¹.

6) Ks. Wiktor Szajkowski (od 2007)

(ur. 1954) ukończył Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie. Od 2007 roku jest proboszczem parafii w Stargardzie Szczecińskim.

¹²¹ Tamże, s. 217.

5.2. Wzór ankiety przeprowadzonej wśród wiernych.

Uniwersytet Warszawski, Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Kamil Dwornik, III rok kulturoznawstwa Europy Środkowo-Wschodniej
Praca licencjacka pod kierunkiem dr. Rostysłava Kramara

Ankieta

Szanowni Państwo

Niniejsza ankieta jest **całkowicie anonimowa**. Zebrane dzięki niej dane pozwolą na opracowanie tematu mojej pracy licencjackiej *Parafia prawosławna i Cerkiew Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim: historia i współczesność*. Uprzejmie proszę o wybranie **tylko jednej** odpowiedzi, zaznaczając znakiem lub wpisując odpowiedź.

Bardzo dziękuję za pomoc.

1. Płeć
 Kobieta Mężczyzna
2. Wiek
 do 18 lat. 19 – 30 lat 31 – 40 lat
 41 – 50 lat 51 – 60 lat 61 – 70 lat
 71 i więcej
3. Wykształcenie
 uczę się / studiuję
 podstawowe
 zawodowe
 średnie techniczne
 średnie ogólnokształcące
 wyższe
4. Narodowość
 polska ukraińska rusińska
 łemkowska białoruska rosyjska
 tutejsza inna: (jaka?) _____
5. W Stargardzie Szczecińskim lub okolicy mieszkam:
 od urodzenia
 przeprowadziłem/-am się tu z własnej woli
 przesiedlono mnie tutaj w ramach Akcji „Wisła”
6. Moja matka urodziła się:
 w Stargardzie Szczecińskim
 w innym mieście Pomorza Zachodniego
 na Podkarpaciu
 na Lubelszczyźnie
 na Podlasiu
 w innym regionie: _____
7. Mój ojciec urodził się:
 w Stargardzie Szczecińskim
 w innym mieście Pomorza Zachodniego
 na Podkarpaciu
 na Lubelszczyźnie
 na Podlasiu
 w innym regionie: _____
8. Do mojej parafii należy około
 25-35 osób 36-45 osób 46-55 osób
 56-65 osób 66-75 osób 76 i więcej
9. W domu najczęściej posługuję się językiem:
 polskim ukraińskim łemkowskim
 białoruskim rosyjskim innym: _____
10. Moje wyznanie to:
 prawosławie
 katolicyzm (rzymski)
 grekokatolicyzm
 protestantyzm
 inne: (jakie?) _____
11. Wyznanie mojej małżonki / mojego małżonka to:
 prawosławie
 katolicyzm (rzymski)
 grekokatolicyzm
 protestantyzm
 inne: (jakie?) _____
12. Moje dzieci wychowuję w wierze
 własnej
 małżonki / męża
 innej: (jakiej?) _____
13. Wszystkie moje dzieci są wychowywane w tej samej wierze
 tak nie
14. Czy zna Pan(i) osobę ze swojej parafii, która porzuciła prawosławie dla innego wyznania?
 tak nie
15. Czy zna Pan(i) osobę ze swojej parafii, która porzuciła inne wyznanie dla prawosławia?
 tak nie
16. Poziom tolerancji w Stargardzie Szczecińskim dla wyznań niekatolickich uważam za:
 Wysoki
 Zadowolający
 Niezadowolający
 Niski
17. Czy doświadczył(a) Pan(i) nietolerancji ze strony mieszkańców miasta w ostatnich dziesięciu latach?
 tak nie

5.3. Spis ilustracji

1. *Cerkiew Świętych Apostołów Piotra i Pawła*, archiwum własne autora.
2. *Fasada od strony południowej*, archiwum własne autora.
3. *Stargard Szczeciński – Stare miasto*, Wikipedia: wolna encyklopedia. http://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Plik:Stargard_Szczecinski_Stare_Miasto_plan.svg&filetimestamp=20100320170004#file, [dostęp: 30 maja 2010].
4. *Rzut przyziemia*, rysunek własny autora.
5. *Krzyż hugenocki*, http://www.gdansk.reformacja.pl/pliki//Hugencoki_krzyz_%28zielony%29.gif [dostęp: 14 czerwca 2010].
6. *Strop nad nawą*, archiwum własne autora.
7. *Fasada od strony północnej*, archiwum własne autora.
8. *Okno w elewacji wschodniej*, archiwum własne autora.
9. *Dekoracja roślinna elewacji wieży*, archiwum własne autora.
10. *Wnętrze: chór i empora organowa*, archiwum własne autora.
11. *Ikonostas Cerkwi Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Stargardzie Szczecińskim*, archiwum własne autora.
12. *Święty Mikołaj Cudotwórca*, archiwum własne autora.
13. *Matka Boża z Dzieciątkiem, Hodegetria*, archiwum własne autora.
14. *Chrystus Pantokrator*, archiwum własne autora.
15. *Święci Apostołowie Piotr i Paweł*, archiwum własne autora.
16. *Święta Katarzyna Aleksandryjska*, archiwum własne autora.
17. *Chrystus Pantokrator, zachodnia wnęka*, archiwum własne autora.

6. Bibliografia

6.1. Literatura przedmiotu

- Aniszewska J., *Stargard*, Stargard Szczeciński 1999.
- Babiński G., *Stan badań nad mniejszością ukraińską w Polsce*, [w:] „Pogranicze. Studia społeczne”, Babiński G., Mucha J., Sadowski A., (red.), t. 6., Białystok 1997.
- Bierca A., Downar K., Golisz-Wollek A., Kruszela B., Olszewski E. (red.), *Stargard – moje miasto: wspomnienia polskich i niemieckich stargardzian z przełomu 1945 roku*, Stargard 2005.
- Dudra S., *Kościół Prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004.
- Dudra S., *Cerkiew w diasporze: z dziejów prawosławnej Diecezji wrocławsko-szczecińskiej*, Poznań 2009.
- Główny Urząd Statystyczny, „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2008”, rok LXVIII, Warszawa 2008.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, Warszawa 2003.
- Kalita-Skwirzyńska K., *Stargard Szczeciński*, Wrocław 1983.
- Kosonacki W., *Liczba i rozmieszczenie ludności prawosławnej w Polsce*, „Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce”, nr 3, Warszawa 1939.
- Kubalska-Sulkiewicz K., Bielska-Łach M., Manteuffel-Szarota A. (red.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2003.
- Kuprianowicz G., *Akcja „Wisła” a Kościół prawosławny*, [w:] Pisuliński J. (red.), *Akcja „Wisła”*, Warszawa 2003.
- Markunas A., Uczitiel T., *Leksykon chrześcijaństwa: rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Poznań 1999.
- Mińko A., *Kościół Prawosławny*, [w:] Tranda H., Patalon M. (red.), *W drodze za Chrystusem: Kościoły chrześcijańskie w Polsce mówią o sobie*, Kraków 2009.
- Misiło E., *Akcja „Wisła”: dokumenty*, Warszawa 1993.
- Roberson G. R., *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Bydgoszcz 1998.
- Smykova E., *Ikona: mały słownik*, Warszawa 2008.
- Szultka Z., *Kolonie francuskie na Pomorzu brandenbursko-pruskim od końca XVII do początków XIX wieku*, „Roczniki Historyczne”, rocznik LIII, Poznań 1987.
- Urban K., *Kościół Prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996.
- Wojecki M., *Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948-1975*, Jelenia Góra 1989.

Wróblewski P., *Mobilizacja i konflikt etniczny: miejsca święte mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 2007.

Zenkner J., *Stargard: klejnot na pomorskim szlaku*, Stargard 2006.

6.2. Archiwalia

Kalita-Skwirzyńska K., „Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa”, nr inw. 293/c, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie, data nieznana.

6.3. Źródła internetowe

Grzenda M., *Stargard Szczeciński – Stara synagoga*, http://www.sztetl.org.pl/pl/article/stargard-szczecinski/11,synagogi-domy-modlitwy-i-inne/6645,stara-synagoga/#footnote_2.

Grzenda M., *Stargard Szczeciński – Nowa synagoga*, <http://www.sztetl.org.pl/pl/article/stargard-szczecinski/11,synagogi-domy-modlitwy-i-inne/6646,nowa-synagoga/>.

Ewangeliczny Kościół Reformowany w Gdańsku, <http://www.gdansk.reformacja.pl/wstep/140473.xhtml>.

Gemeinden der Diözese des orthodoxen Bischofs von Berlin und Deutschland der russischen orthodoxen Kirche im Ausland http://www.russian-church.de/muc/adr_ru/index.php?mlang=de.

Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, http://www.kobidz.pl/UserFiles/File/ZASOBY%20DZIEDZICTWA%20KULTUROWEGO/Rejestr%20Zabytk%C3%B3w/Zabytki%20nieruchome/rejestr%20nieruchomych%20-%2030_09_09/ZPO-rej.pdf.

Oficjalny serwis Archidiecezji Szczecińsko-Kamińskiej, <http://www.szczecin.kuria.pl/index.php?strona=schematyzm>.

Wystarczy STARGARD 1999, http://tps_stargard.free.ngo.pl/strona_tps/wystarczy_stargard/wystarczy_stargard.htm.